

ELS SENYORS DE PAÜLS FINS 1700

ENRIC QUEROL COLL

RESUM

D'acord amb Cristòfol Despuig, el domini de Paüls fou infeudat al seu antecessor Roger Despuig, personatge que no ha pogut estar documentat i que tal vegada és una invenció per prestigiar el llinatge. L'article presenta la nòmina de barons de Paüls des de principis de segle XIII fins a finals del XVII, tot documentant les diverses circumstàncies que envoltaren la successió de senyors: des de la infeudació feta als Despuig per la Corona, la compra del feu per Bertomeu de Viu i pels Sevil, o el canvi de dinastia per motius hereditaris, com és el cas dels Montsuar i dels Borràs.

Paraules clau: Paüls, domini senyorial, Despuig

RESUMEN

Según Cristófol Despuig, el feudo de Paüls fue otorgado a su antecesor Roger Despuig, personaje que no ha podido ser documentado y que tal vez sea una invención destinada a prestigiar el linaje. Este artículo presenta la nómina de señores de Paüls desde principios del siglo XIII hasta finales del XVII, documentando las circunstancias presentes en la sucesión de señores: desde la enfeudación a los Despuig por parte de la Corona, la compra del feudo por Bertomeu de Viu a finales del XV y Pere Canyissar a principios del siglo XVI, o el cambio de dinastía por motivos hereditarios, como sucede con los Sevil, Montsuar y los Borràs.

Palabras clave: Paüls, dominio señorial, Despuig

ABSTRACT

According to Cristofol Despuig, the fief of Paüls was granted to his ancestor Roger Despuig, character that has not been documented yet, and who probably is a mere fiction intended to give prestige to the lineage. This paper traces the line of the lords of Pauls from the very beginning of the XIIIth century until the end of the XVIIth, documenting the circumstances that accompanied every succession of fiefholders: from the setting up of the fief with the Despuig family and the purchase by Bertomeu de Viu at the end of the XVth century and Pere Canyissar at the beginning of the XVIth, to the change of lineage for reasons of inheritance, which is the case of the Sevil, Montsuar and Borràs.

Key words: Paüls, seigniorial dominion, Despuig

EL SENYORIU DE PAÜLS (1168-1682)

Enric QUEROL COLL

Universitat de Barcelona

Paüls i Carles eren dos castells, amb els seus termes corresponents, situats al vessant nord-est del massís del Port. Després de la conquesta de Tortosa per Ramon Berenguer IV (1148), Carles fou infeudat, en recompensa per l'ajut rebut, als Sentmenat, i continuà sota el seu domini fins que fou venut a la ciutat de Tortosa, el 1430. En canvi, la vila, castell i terme de Paüls passà per mans de diferents senyors com a conseqüència de diverses infeudacions i operacions mercantils. Ha passat, però, a la història, com el feu per excel·lència dels Despuig, un dels llinatges que ostentà la baronia, potser per la rellevància del literat Cristòfol Despuig (1510-1574), que a la seva obra *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557) explica la donació del feu a un llegendari antecedent, Roger Despuig. El procés de transmissió no fou tan clar i lineal, ans al contrari, i no tan sols pel que fa a l'albor de la baronia, com ja posava en relleu Albert Curto (1995) en el seu estudi sobre la carta de poblament de Paüls. En el decurs del segle s'anaren succeint canvis de cognom per raó d'herències, operacions mercantils de compra-venda, plets davant l'Audiència reial i bregues per fer-se amb el poder de Paüls, per no parlar de la superposició de jurisdiccions entre els barons i els veguers de Tortosa.

Aquest estudi presenta un recull de notícies bibliogràfiques i de documents d'arxiu que ens permeten, fins a cert punt, anar cobrint els buits esmentats i conèixer les peripècies de la transmissió d'aquesta baronia muntanyenca fins al 1682, any en què passà als marquesos de Cerdanyola, nissaga ja forana a la vegueria de l'Ebre i aliena als interessos locals. Queda pendent una segona part, per tant, fins a la supressió dels dominis senyoriais, el 1837.

1. ELS DESPUIG

En el segon capítol de *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557), Cristòfol Despuig descriu la conquesta de la ciutat i el castell de la Suda per Ramon Berenguer IV, el darrer dia de desembre del 1148. L'autor, basant-se en una, desconeguda per a nosaltres, «corònica del compte», sosté que a la presa de la fortalesa de la Suda es van destacar quatre cavallers, que foren els primers en assaltar la muralla: Guillem Ramon de Montcada, Berenguer de Pallars,

Roger Despuig i Pere de Sentmenat. Aquesta informació no s'avé amb la presentada per altres fonts: ni els *Annales ianuenses* de Caffaro, ni l'anònima *Gesta comitum barcinonensium*, Pere Tomic, Pere-Miquel Carbonell o Zurita, en cap moment fan esment dels quatre cavallers –Tomic menciona Pere de Sentmenat, a més del Montcada, la presència del qual al setge és ben coneguda per diversos autors (Tomic 1534: 28v). Continuant amb el relat de Despuig, el comte atorgà a aquests cavallers diversos feus i honors, en particular, el castell i lloc de Paüls, la torre de Llaber, i una casa al portal de la Rosa, a Roger Despuig. Es tracta, de fet, del patrimoni –ben documentat– que la família posseirà íntegrament fins a finals del segle XV, si més no. Més a més, per a rubricar el relat explica que al carrer anomenat de la Suda, al pany de paret «que mira vés la porta del castell» de la casa que posseïa un tal Llorenç Gomis, el comte manà esculpir les armes dels esmentats cavallers en memòria de la seva gesta (Duran 1981: 106). Seguint amb aquesta línia argumental, el manuscrit GM/144(19) de la Biblioteca del Seminari del Corpus Christi de València, volum miscel·lani que recull diversos opuscles i apunts històrics sobre Tortosa, copiats i refosos, probablement, pel notari Josep Torner, que cal datar entre 1611 i 1639 (Querol Coll 2004: 345-347), torna a parlar de les armes dels quatre cavallers esculpides en pedra a la casa de Gomis –aleshores, propietat del metge Mateu Guimerà– i que, a causa d'unes obres fetes en l'habitatge, havien vist trasbalsat el seu ordre original, de manera que l'escut dels Sentmenat campava ara al costat dels Montcada. Finalment, per a reblar el clau, tenim el testimoni de l'historiador Antoni Cortés, en la *Historia de la ciudad de Tortosa y de la región Ilergavonia*, que es fa ressò també de l'afer dels escuts. Malauradament, «la ignorancia de quien compró la casa donde estaban, picó las armas, y todavía se conservan en el frontis de la casa de mossén Agustín Vilás, que poco ha la compró en la calle de S. Phelipe Neri» (Cortés 1747: 48). És a dir, ja no es podien identificar el blasons heràldics.

El mateix Cristòfol Despuig, en el seu darrer testament, datat el 7 d'agost del 1574, encomana als seus marmessors i hereus la construcció d'una làpida, al claustre de la Seu, amb l'escut del llinatge, en la qual hi ha d'haver «un lletrer que digua que fins ad aquella hora designava la jornada que som estats soterrats en dit vas los de la casa de Despuig des de la conquesta de Tortosa fins en aquella hora» (Querol Coll 2005b: 283). Es és a dir, es postula novament –i aquesta vegada en un document legal– com a successor dels Despuig que van contribuir a la conquesta feudal de la ciutat el 1148.

Tot aquest recull de testimonis no té altre objectiu que ajudar-nos a valorar les afirmacions de Cristòfol Despuig, davant alguns dubtes raonables que poden ser argüïts en contra del seu relat: Roger Despuig no ha estat documentat en cap altre lloc més que a la seva obra; és més, la primera donació documentada de Paüls data del 26 de juliol del 1168 i, segons el document, Alfons el Cast, amb el consens de Guillem Ramon de Montcada, Ramon de Montcada, Pere de Subirats i Guillem de Montpeller, va atorgar el lloc i el seu terme als cavallers Guerau de Riu, Pere de Santmartí i Ramon de Queralt, i els seus descendents, així com també les dues terceres parts del castell i dels drets i rendes que se'n deriven. Val a dir que Pere de Subirats retingué per a ell una heretat de terra i la part restant dels drets i rendes del castell, detall significatiu, com veurem després (Curto 1995: 18). Per a embolicar-ho més encara, el 3 de març de 1205, el rei Pere el Catòlic féu donació dels termes de Carles i Paüls al cavaller Drogo de Verdel.

És possible ordir algun tram coherent amb aquestes informacions aparentment contradictòries? No cal dubtar, vista la insistència dels testimonis, de l'existència dels escuts dels herois de la conquesta, que, llegendaris o no, havien estat integrats a l'imaginari col·lectiu tortosí. D'altra banda és ben coneguda la presència de personatges amb el cognom Despuig a la ciutat en el període immediat a la conquesta del 1148, com veurem en l'epígraf següent. Altra cosa és que Ramon Berenguer IV atorgués, efectivament, el feu de Paüls al cavaller Despuig, atesa la incontrovertible donació a Riu, Santmartí i Queralt del 1168. Resta, per tant, una única possibilitat: una donació anterior, entre el 1148 i el 1168, que per un motiu o altre es va repetir, ara amb uns nous beneficiaris. El desconeixement d'aquest suposat document i, allò que és més sospitós, la manca de referències posteriors al mateix ens fa dubtar de l'existència de Roger Despuig i de la donació del feu de Paüls, com ja plantejava Virgili (2001: 93). El fet que Cristòfol Despuig contribuís a la difusió de la llegenda i que es presentés com a descendent d'un d'aquests pares de la pàtria és una pràctica força habitual entre la noblesa renaixentista, que buscava prestigiar-se davant la comunitat amb un origen esplendorós i heroic.

DROGO DE VERDEL (1205 - 1211)

La documentació enregistra una donació, efectuada el 3 de març de 1205, del castell i termes Carles (Alfara) i Paüls al cavaller Drogo de Verdel –«Drogo

de Verdeyo»– pel rei Pere el Catòlic.¹ Així mateix, el 15 de juliol del 1211, el bisbe de Tortosa, juntament amb el prior i el Capítol de la Seu, atorgaren al mateix cavaller la tercera part del delme dels fruits, animals i molins dels castells de Carles i de Paüls (Virgili 2001b: 437). El 28 de juliol del mateix any, Drogo concedeix a Ponç, prior de l'Església tortosina, una parellada de terra, així com la «tercera part del delme de tots els molins del terme, tal com l'havia rebut en feu del bisbe i del prior», segons la traducció de Virgili (2001: 757-758). Finalment, el primer d'agost, Drogo de Verdel, ara anomenat canonge, rep a títol vitalici la quarta part de les dues terceres parts del delme dels castells de Carles i Paüls que corresponien a l'Església de Tortosa (Virgili 2001: 443).

No hem pogut recollir més notícies sobre aquest enigmàtic Drogo, militar i després canonge –no es pot descartar que es tracti de pare i fill–, que es va fer amb part del domini de Paüls. La informació, en tot cas, palesa la divisió del domini i les rendes entre diversos senyors, entre ells l'Església tortosina. Pocs anys després el lloc va passar, ara amb tota seguretat, a mans dels Despuig. Carles, d'altra banda, rebé carta de poblament el 13 d'agost del 1237 per Ramon de Sentmenat, nou senyor del lloc i, tal vegada, descendent de Pere de Sentmenat, un dels famosos quatre cavallers.

JOAN DESPUIG (doc. 1228)

Deixant a banda les suposicions, i trepitjant de ferm en l'àmbit de les certeses, la presència del llinatge Despuig a Tortosa està perfectament documentada per diverses fonts des del mateix moment de la conquesta de Ramon Berenguer IV. Virgili (1997: 156) ens retrotrau al 12 d'abril de 1149, dia en què el comte atorgà a un tal Ademar Despuig i la seva esposa el mas d'Abram Algebid. Cinc anys després, Saurina, vídua ja d'Ademar, que havia mort «in Ispania», això és, a l'Al-Andalus, probablement guerrejant, i davant de la impossibilitat de sustentar la família, es va veure forçada a vendre les propietats rebudes a Tortosa, entre elles un casal que tenien entre la porta de la Catedral i el riu Ebre. El 1169 Bernat (1149 - ?), fill d'Ademar i Saurina, confirma la venda feta

1 ACBEB (=Arxiu Comarcal del Baix Ebre). Fons de l'Ajuntament de Tortosa, reg. 1614 (pergamí).

per la mare, en assolir la majoria d'edat (Virgili 1997: 260). El 1158 trobem present un tal Duran Despuig, casat amb Estefania, que el 1174 instituí una fundació per a l'altar major de la Seu.² El 1177 el mateix personatge, o un homònim, compra un hort a Bitem (Virgili 2001: 359). El mateix Virgili (2001: 156) documenta un tal Joan Despuig, casat amb Maria, en actiu entre el 1166 i el 1188, juntament amb el seu germà Bertran. Fabregat (2006: 86-87) situa Joan Despuig juntament amb Guillem Despuig, el 1198, entre el grup de dirigents ciutadans de Tortosa –*probi hominorum*. Aquest Joan sembla haver engendrat els germans Ramon i Bernat Despuig, i ja havia traspassat el 1209 (Virgili 1997: 392). Una branca del llinatge passà a València i Mallorca, tot seguint l'avenç de les conquestes als àrabs. Bover (1838: 40, 65), estudiós del repoblament mallorquí, documenta un Bernat Despuig, originari de Perpinyà –origen rossellonès defensat també per al llinatge pel propi Cristòfol Despuig (Duran 1981: 108-109)– i natural de Tortosa a la conquesta de l'illa. En premi als seus serveis rebé «la alquería de Flacanix, hoy Fenolleta, de estensión de ocho jovadas en el término de la villa de Pollensa», així com el molí de la sèquia de Canet.

És impossible, però, amb la informació a l'abast, establir el lligam entre els diferents personatges i fins i tot desllindar els homònims que es van encavalcant i succeint amb el temps; ara bé, cap d'ells apareix relacionat amb Paüls. Hem d'esperar fins al 9 de maig de 1228, quan un altre Joan Despuig, mitjançant una transacció certament curiosa, ven a la seva muller Marimonda i els seus descendents el castell i la vila de Paüls per 1.400 morabatins d'or, dels quals n'havia donat ja 1.200 a Saura, filla en comú, en concepte de dot pel seu casament.³ Tot plegat, fa l'efecte de ser una donació encoberta, amb un mòbil que desconexim. El document explica també que Joan Despuig era senyor del castell, vila i terme, en virtut de la compra a Pere de Subirats, un dels personatges que sanciona la donació del lloc als tres cavallers, el 1168, i que havia retintut per a ell una peça de terra, així com una tercera part dels drets sobre el castell. Onze anys després, el 8 de març de 1239, Guillem de

2 AHDTo (=Arxiu Històric Diocesà de Tortosa). Caixa 11, doc. 307.

3 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa. Cartulari I, f. 170-171v: «Ego Johannes de Podio, non coactus [...], vendo et concedo vobis domina Marimonde, uxori mee et vestris [...] castrum et villam de Pauls cum omnibus terminis suis cum homibus et feminabus ibi habitantibus et habitaturis [...] per mille et quatecentis morabatinos in auro alfonsinis bonis pulchris boni auri».

Montcada, un dels senyors de Tortosa, ratificava a Ramon Despuig i als seus successors la propietat del castell, vila i terme de Paüls, tal i com havia posseït el seu difunt pare, Joan Despuig, en virtut de, detall important, *la compra* del dit lloc.⁴ El quatre d'octubre de 1239, Beltran de Riu i la seva muller Valença venien a Marimonda la tercera part del castell de Paüls amb els drets pertinents, per 100 morabatins. Cal relacionar, probablement, aquest Beltran de Riu amb Guerau de Riu, un dels beneficiaris de la donació de 1168.

De les dades exposades es desprèn que els Despuig, un dels clans dominants de l'oligarquia burgesa local, accediren a la possessió de la baronia per una sèrie de transaccions mercantils i no per donació reial. El món prosaic dels negocis sembla imposar-se a la llegenda heroica de Roger Despuig.

RAMON DESPUIG (1239 - 1248)

Fill de Joan i de Marimonda, accedí, com hem vist, a la senyoria el 1239. Apareix encara documentat com a senyor del lloc el 17 de juny del 1244, data en què dit Ramon, amics, parents i valedors, i Berenguer Guitart, del Pinell de Brai, i el seu bàndol, s'avenen a una solució arbitrada per part dels prohoms d'Horta, per tal de solucionar la discòrdia que mantenien sobre els tributs que Despuig els exigia al Montsagre.⁵ Els terratinents afectats van acabar reconeixent la sobirania del senyor de Paüls sobre el terme (Serrano 1999: 28-29). Finalment, hi ha encara un altre document, avui perdut, però transcrit per Pastor (1922) i manejat després pels historiadors de l'art, que fa referència a la confirmació, el 6 de setembre de 1248, per part de «Raymunda», d'una donació anterior del seu espòs, Raimon Despuig, d'un solar que tenien a Tortosa als frares menors. Actuen com a testimonis, entre altres, Bernat Despuig i Bertran Despuig. Al document no queda clar l'estat de Ramon Despuig, ja que l'esposa actua «per me et per omnes sucesores meos», i no com a procuradora del seu espòs, tot i que tampoc es fa referència al traspàs del mateix.

No tornem a trobar traça fidedigna sobre els senyors de Paüls fins al 1291, tot i que la família continuà ben present a la ciutat. El 1273 hi residien Bernat i Guillem Despuig. Potser el primer és el Bernat Despuig que, el

4 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa. Cartulari I, f. 147: «sicut unque pater vesri q^o Johannes de Podio habuit et tenuit ex sua propria empcione et tibi dedit et tradidit».

5 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa. Cartulari I, f. 160V-162v.

1276, apareix com un dels prohoms que actuen de testimonis per part de la ciutat a l'anomenada Carta de Paeria –document que regula les potestats jurisdiccionals a Tortosa (cf. Oliver 1876 - 1881: vol. iv, 500). Un altre personatge de pes fou Pere Despuig, documentat com a prior major de la Seu entre el 1272 i el 1283, data del seu traspàs, si més no. El 1296 consta que residia a Tortosa un tal Ramon Despuig, mentre que son germà Arnau vivia a València.⁶ Novament, és difícil escatir els lligams de parentesc entre els diversos membres de la família. És en aquests anys foscos que alguns autors situen l'entroncament dels Despuig amb el llinatge dels Brusca, tot i que sense aportar proves feaents. La font és les anomenades *Trobes de Jaume Febrer*, poema atribuït a un pretès cavaller del segle XIII:

Lo búfalo negre sobre camp daurat
 pintà Jaume Brusca, senyor de Paüls,
 allà en Catalunya, de ahon associat
 vingué ab dos germans que sa voluntat
 seguien en tot. Portà sos baüls
 per fer la guerra a sa costa pròpia
 e no la del rey. Foren los primers
 que, ans que a Borriana, ab una gran còpia
 de cavalls sitiaren, talaren Pòlpia,
 que huy es diu Polpis, e los llochs darrers,
 Canet e Terrig, que fan los llogrers.

Segons aquesta obra, datada, tradicionalment, el 1276, Jaume Brusca, que participà activament en la conquesta del nord del Regne de València (cf. Iborra 2002: 167-168), era ja senyor de Paüls en el temps que posà setge al castell de Polpis, el 1233. El cas és que ja fa anys que la crítica ha revelat que la composició fou redactada entre el 1650 i el 1680, probablement per l'erudit valencià Onofre Esquerdo (Bou 2000: 742-743). Ens trobem, per tant, davant d'una falsificació a la qual no cal atorgar la credibilitat que mereixia el fictici Jaume Febrer, suposadament veedor, o inspector, de les tropes de Jaume I, i, per tant, una autoritat per a glossar el tema. No és estrany, doncs, que el

⁶ ARV (=Arxiu del Regne de València). Notales, Lg. 510, nº 2870 (Cedules de Cerveró).

falsari entri en completa contradicció amb la informació documental de què disposem.⁷

Hi ha encara un altre text literari que relaciona els Brusca amb Paüls. Es tracta de la molt més fiable *Segunda parte de la Crónica de Valencia* (1564):

Los de esta familia son hidalgos descendientes de los conquistadores de este reyno por los años de mil dozientos y treynta y tres, a los quales el rey don Jayme Conquistador dio los lugares de Albocacer y Tírig [...]. Otrosí, fueron señores de Paüls, lugar en Cathaluña. El primero que vino a la conquista de este reyno fue llamado Juan de Brusca, del qual procedieron hijos y nietos que trataron matrimonio con la casa de Despuig, linage militar de la conquista. (Martí de Viciano 1881: 91).

El passatge de Viciano no avala un pretès entroncament Brusca-Despuig al segle XIII, atès que es limita a afirmar el vincle entre ambdues famílies, sense escatir temps ni personatges. Igualment vaga és la notícia sobre la relació dels Brusca amb Paüls, atès que l'autor no especifica el moment en què assoliren la baronia.

JOAN DESPUIG (1291 - 1317)

Els Despuig de la segona meitat del XIII continuaven sent una de les famílies principals de la ciutat, pel domini de la qual bandolejaven amb altres llinatges preeminents. Gràcies a la *Crònica* de Ramon Muntaner sabem que una de les raons per les quals els Montcada i el Temple van accedir a bescanviar el seu domini a la ciutat amb altres possessions de la Corona fou pel «gran bando entre los Garridells, els Carbons e els Puix» (Muntaner 1558: 147v-148); sembla que els conflictes amb l'oligarquia burgesa portava més maldecaps que beneficis als senyors.

⁷ Es conserva un document, datat per Bayerni el 1303, i enregistrat per Massip (1995:vol. ii, doc. 2903), amb la mateixa datació, en què apareix un tal Ramon de Brusca, àlies *Despuig* com a senyor de Paüls, que podria avalar la tesi d'un entroncament Brusca-Despuig al segle xiii (ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa, reg. 2903 (paper)). Una lectura atenta del document mostra que, en realitat, no està datat, sinó que la informació intratextual fa referència a l'any esmentat. El document ha de ser del darrer terç del segle xiv, quan Raimon Despuig, o Brusca, es convertí en el senyor de la vila, com veurem després.

La primera notícia sobre aquest nou Joan Despuig es remunta al primer de març de 1291, data en què el veguer i paers –jutges ordinaris– de Tortosa anaren a Paüls a fi d'investigar un lladronici. Allí es van trobar que el senyor del lloc els va impedir la investigació i es va negar a lliurar-los els presumptes malfactors.⁸ El 1293 Joan Despuig atorgà carta de poblament, rectificació d'una d'anterior, per la qual fa donació a un grup de vint individus, en representació de la comunitat, dels béns immobles i del dret d'ús de béns comunals compresos dins el terme de la vila. El document ha estat perfectament traduït, contextualitzat i glossat per Curto (1995) amb motiu del 700 aniversari del seu atorgament, per la qual cosa no ens hi estendrem més. El 1301 s'obrí un procés entre la universitat de Tortosa i Joan Despuig sobre el dret a fer llenya (Massip 1995: 573). Aquesta notícia és, podríem dir, la punta de l'iceberg d'un conflicte latent, d'abast més ampli, en què els habitants de Tortosa, en virtut dels privilegis que els atorgava la Carta de Poblament lliurada per Ramon Berenguer IV el 1149, reclamaven la propietat comunal i, per tant, el dret a gaudir de les pastures, aigües, llenyams, garrigues, etc., al seu ampli terme general. Aquesta demanda, no cal dir-ho, xocava amb la jurisdicció que exercien els senyors feudals de la zona –els Sentmenat, a Carles, els hospitalers, a Ulldecona, el convent de Benifassà, a diversos llocs, etc.–, i fou la font de múltiples conflictes (cf. Fabregat 2006: 173-193).

Amb la voluntat de resoldre aquest encavalcament de jurisdiccions Jaume II va sentenciar el litigi el 10 de febrer de 1304. El rei establí les següents disposicions, transcrites per Marí (1994: vol. I, doc. 44):

- Els habitants del terme de Tortosa poden pasturar i abeurar el seu bestiar en tot el terme de Paüls. També hi poden fer llenya i tallar fusta, excepte en una quarta part del terme, en la qual cal el permís explícit del senyor.
- Els judicis criminals que impliquin pena capital, amputació de membres o decapitació són potestat dels ciutadans i veguer de Tortosa. Els judicis civils i de crims lleus corresponen a Joan Despuig, així com les apel·lacions.
- Pel que fa al mixt imperi, Despuig només té facultat per a nomenar tutors de persones pobres.
- Despuig i els seus successors resten obligats a contribuir als impostos comuns, talles i col·lectes de la ciutat.

8 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa, reg. 1609 (paper).

A partir del 1308 trobem referències al domini de la vila tant per part de Joan Despuig com del seu fill Bernat: en alguns documents es presenta Bernat com a senyor del lloc, o exercint aquesta funció, com per exemple en l'amollonament dels termes d'Horta i de Paüls d'aquest any,⁹ mentre que d'altres continuen parlant clarament de Joan Despuig com a senyor del lloc fins al 1317.¹⁰ En tot cas, el 1318 Joan Despuig ja havia traspassat i Bernat assumeix plenament el domini senyorial.¹¹

Tenim encara una informació inquietant que bé podria encaixar amb el perfil d'aquest Joan Despuig. Es tracta d'una carta, signada a Calatayud el 31 d'octubre del 1307, enviada pel rei Jaume Segon al bisbe de Tortosa, Pere de Batet, en la qual el monarca commina el prelat a investigar certs comportaments herètics de Joan Despuig i a que se'l processi, si s'escau. Segons la informació que s'aporta en la missiva, Despuig de 70 anys, creia en la predestinació –i negava, per tant, el lliure albir i el valor de les obres–, negava la resurrecció, no anava mai a missa ni feia almoïna. S'entreveu que tenia lectures dubtoses: «ell se met de nit en una casa sense llum e aquí ab un libre que té, ou hom diverses paraules deyl e daltre». La informació no és més explícita. A més del seu comportament irregular en matèria de fe, es diu que havia mort dos homes amb les seves pròpies mans, havia fet matar el seu germà Berenguer i se'l considera «cap i començament de tot lo bando de Tortosa, pel qual han mort 150 hòmens» (Finke 1908: vol. I, 10). Data, lloc i nom, així com la referència a les bandositats i a un germà nomenat Berenguer, nom molt habitual en la família, s'avenen, certament, amb el nostre Joan Despuig.

BERNAT DESPUIG (1308-1349)

El 1294 Jaume II recuperava la ciutat i el territori de Tortosa per a la Corona, mitjançant la permuta de béns i drets amb els antics senyors, els Montcada i l'orde del Temple. La permuta provocà el subsegüent amollonament dels

9 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa, reg. 2900 (paper).

10 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa, reg. 1616 (pergamí).

11 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa, reg. 2896 (paper).

termes de Tortosa i dels castells d'Horta i Miravet, que va deixar el termes del Montsagre i d'Arbellars, en ple massís del Port, en mans del Temple. Bernat Despuig engegà, el 1308, un litigi davant la Cúria reial per a reivindicar el senyoriu sobre aquests termes, ara sota administració reial, en haver-se suprimit l'orde del Temple. D'altra banda, la universitat d'Horta reclamarà els termes com a propis de la comanda santjoanista (cf. Serrano 1999: 45-48). Finalment, després de diverses apel·lacions i rèpliques, cap al 1320 Jaume II va donar la raó a l'orde de Sant Joan de l'Hospital, nou feudatari de la comanda, i va corroborar els límits entre Horta i Paüls establerts el 1294 (Serrano 1999: 48).

El conflicte sobre les confrontacions no va acabar aquí, sinó que continuà fins a la dècada de 1360, i fins i tot es va estendre a altres termes limítrofs entre l'orde de l'Hospital i la ciutat de Tortosa, com ara Ulldecona, Godall, Rasquera, Miravet i el Pinell. Més endavant parlarem de la sentència reial que solucionà la discòrdia. Xavier Miranda (2000: 122-136), que ha estudiat els conflictes generats per la partició de termes entre Horta i Paüls, ha posat de relleu la progressiva implicació de la ciutat de Tortosa en defensa del seu terme general, dins el qual estava comprès el de Paüls. Com a senyors de vassalls, tant els barons de Paüls com els comanadors santjoanistes d'Horta van mobilitzar els seus homes en diferents enfrontaments armats, com ara la invasió del terme d'Horta pels tortosins i el senyor de Carles, el 1334, o el robatori de setanta cabres perpetrat pel senyor de Paüls, el 1365.

Durant aquest període (1308-1347), la documentació arxivística i la historiografia fan sempre esment a Bernat Despuig com a senyor de Paüls. L'historiador Manuel de Ribera, el situa, el 1309, com a senyor de Paüls, servint Jaume II en la campanya contra el rei de Granada (Ribera 1726: 494-495). Un dels fets més importants del seu domini s'esdevingué el 1321, amb la creació de la parròquia de Xerta, separada de la matriu de Paüls a instàncies de Bernat Despuig. El document ha estat transcrit i estudiat per Añón (1910) i Bordàs (1987: 59-61). El 1345 fou requerit pel veguer de Tortosa, Pere Satallada, a fi que li lliurés Bernat Ferrejtant, lladre de bestiar detingut al castell de Paüls. Bernat Despuig s'hi negà, tot al·legant els seus drets jurisdiccionals.¹² Aquesta mena de conflictes amb les autoritats tortosines s'anirà reproduint

12 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa, reg. 58 (paper). 13 d'abril de 1345.

recurrentment, a causa de la superposició de jurisdiccions a la que ja hem fet esment.

Tot i que no el trobem enregirat a la nòmina de veguers de la ciutat, els Despuig continuaven sent un dels clans més poderosos, com es desprèn de la seva implicació en el Consell General, així com del fet, ben significatiu, que, el 1347, Bernat Despuig fos encarregat de posar la segona pedra –la primera l’havia posat el bisbe, és clar– de la nova Seu gòtica, en representació del Consell, contribuent destacat en aquesta magna obra (Vidal 2006: 356). Cap a finals de la dècada, Bernat i Berenguer Despuig, i Francesc Torà, mantenien un enfrontament, o bandositat, contra Ramon Pinyol, Guillem Pinyol i altres,¹³ per la qual cosa el Consell els va prohibir que portessin armes. Aquestes lluites pel poder urbà es repetiran durant les següents dècades.

2. DE DESPUIG A BRUSCA

RAMON DESPUIG (DOC. 1353 - 1372)

Fill de Bernat Despuig fou Ramon, documentat ja com a adult, o això sembla, el 1346, quan el veguer de Tortosa va anar a Paüls a demanar al senyor de la vila que li lliurés Bernat Ferrejant, habitant d’Horta, detingut per homicidi i furt (Massip 1995: vol. II, doc. 2899). Es tracta, doncs, d’un conflicte sobre el mixt imperi, o potestat de jutjar crims de sang. En aquella ocasió els germans Ramon i Joan Despuig van assumir la responsabilitat de respondre les inquisicions del veguer, en absència del pare.

La següent notícia ens arriba el 1353 quan féu una declaració jurada de béns immobles exigida pel Consell als ciutadans. Ramon Despuig manifestà posseir el castell de Paüls, valorat en 3.000 mancusos (Bayerri 1933-1960: vol. VIII, 328). En el cens format per ordre de Pere el Cerimoniós amb motiu de les corts de Cervera del 1359, s’informa que la vila tenia trenta-tres focs (Bofarull 1856: 44). El 4 de juliol del 1364, present el rei Pere a la ciutat, i tornada aquesta al seu poder després de l’episodi de l’anomenat marquesat de Tortosa (1337 - 1363), en què fou governada per l’infant Ferran, trobem el senyor

13 ACBEB. Fons de l’Ajuntament de Tortosa. Provisions 4, f. 94v. 7 d’abril de 1349.

de Paüls prestant sagrament i homenatge al monarca (Massip 1995: vol. 1, doc. 1.617). A l'any següent s'arribà, finalment, sota l'arbitratge de l'abat de Benifassà, a un principi de compromís sobre el conflicte territorial entre l'orde de l'Hospital, la universitat de Tortosa, Pere de Sentmenat, senyor de Carles, i Ramon Despuig, senyor de Paüls. La sentència definitiva, que assenyalava els nous límits, no es dictà fins a l'11 de setembre del 1372, i el nou amollonament s'executà –Ramon Despuig hi estigué present personalment– el 2 d'octubre. El Montsagre i la Refoia quedaren dins el terme de Paüls, mentre que les Rases passaren al de Carles (Serrano 1999: 67-74; Miranda 2000: 128-136). Es tancava així una font de conflictes inescapable, causada per la indeterminació dels límits del terme de Tortosa en aquest sector muntanyenc a la Carta de Poblament.

Com a senyor de vassalls el baró de Paüls hagué de respondre a les diverses peticions de convocar host i cavalcada per part del monarca. En particular, els homes de Paüls foren mobilitzats amb ocasió del setge de Morvedre (1365), emprès per Pere el Cerimoniós contra el rei de Castella, tot just acabades les corts de Tortosa (cf. Canellas vol. IV, 533).¹⁴ D'altra banda, el senyor i els homes de Paüls foren requerits a contribuir a les obres d'emmurallament de la ciutat de Tortosa. Després de negociar amb el Consell tortosí, el 10 de juliol de 1367 s'aprovà un acord amb Ramon Despuig en virtut del qual ell i els seus vassalls havien de pagar la meitat de la contribució estipulada per als habitants de Tortosa (Vidal 2007: 42).

A partir d'aquests anys tenim força més documentació, no sempre fàcil d'interpretar, però, sobre els diferents membres de la família. El fet més rellevant és el canvi de cognom per raons hereditàries: el 13 d'octubre de 1367 testava, a Morella, Joan de Brusca. En el document disposa una deïxa de 7.250 sous per al seus néts, fills i filles de Ramon Despuig i de la seva filla Dolceta, ja difunta, d'entre els quals nomena hereu Roger Despuig, amb la condició que «haje lo meu nom y fase y sie tengut a fer lo meu seny». En cas que Roger –nom ben significatiu– no volgués acceptar l'herència, aquesta havia d'anar al germà Ramon Despuig, en el benentès que prengués també el nom i l'escut dels Brusca.¹⁵ Si cap dels dos volgués assumir l'herència, aquesta

14 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa, reg. 293 (paper).

15 AHDTo. Causes Beneficials. Morella 7 (Esperit Sant, fundada per Joan de Brusca).

passaria a Bru de Brusca, nebot, probablement, del testador. El llegat de Joan de Brusca era substanciós: una casa a Morella, uns molins drapers i fariners al Forcall, un farraginal a Castellfort, censos a Tírig, Palanques i Morella, i, en especial, el senyoriu d'Ortells –llogarret del terme de Morella–, amb els drets que se'n derivaven, així com els drets sobre el lloc de Villores. Un detall ben il·lustratiu de la mentalitat cavalleresca del testador és la deixa de la seva espasa «guarnida de argent, la millor, fet amb mon senyal», a l'hereu.

Ramon de Brusca traspasà el 23 de novembre de 1367. Pel que fa als hereus, sembla que, en principi, Roger hauria acceptat l'herència d'Ortells, atès que en un document d'abril del 1371 apareix venent un censal juntament amb Pere de Sentmenat, senyor de Carles i Ramon Despuig, senyor de Paüls.¹⁶ Tanmateix, la següent notícia que ens arriba sobre la baronia de Paüls, del 1384, ens presenta Ramon de Brusca, àlies *Despuig*, com a titular de la mateixa.¹⁷ Aquest canvi de cognom sembla indicar que havia esdevingut també senyor d'Ortells. La possibilitat més plausible, a tenor de la documentació que manegem és que Roger Despuig, nét de Joan de Brusca, heretà el lloc d'Ortells, i morí abans del 1384, passant aleshores l'herència, a un Ramon, senyor de Paüls, que va prendre també el cognom *Brusca*. Aquest Ramon podria ser bé el Ramon Despuig, gendre Joan de Brusca, o un fill seu homònim. Fos com fos, esdevindria senyor tant de Paüls com d'Ortells.

DOMINI REIAL (1378 - 1384)

Tot i haver-hi molts punts foscos al respecte, el domini va passar temporalment a mans de la Corona, segons es desprèn d'un parell de documents. En el primer, datat el 22 de març de 1378, el rei atorga al seu conseller Arnau Torrelles, probablement l'homònim batlle de Tortosa del moment, la fadiga sobre la futura venda o alienació en el castell i lloc de Paüls, «quod per nobis tenetur in feudum»,¹⁸ sense fer referència a cap Despuig. El segon document, ja conegut, és la venda del domini directe i drets alodials dels castells i llocs de Carles i de Paüls per part del rei al mercader de Saragossa Joan Donsanxo per 12.100

16 ACTo. *Índice de acuerdos capitulares*. 3 d'abril de 1371.

17 ACBEB. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1146, f. 67v.

18 ACA (=Arxiu de la Corona d'Aragó). Cancelleria, reg. 1261, f. 6.

sous, el 10 de setembre del 1384. Altres documents confirmen que aquesta venda es féu efectiva. Així, l'octubre del 1385, davant la convocatòria reial d'host i cavalcada, el veguer de Tortosa, Joan Torrent, encarregat d'organitzar la lleva, informa al monarca que, a banda de Tortosa i Amposta, no hi ha cap altre lloc reial a la vegueria, atès que el domini directe i alodial que tenia sobre Paüls i Carles era ara «de Johan Donsanxo, a qui vos, senyor l'haveu venut».¹⁹

Aquesta pèrdua del domini directe, assumit en un principi per la Corona, podria respondre a un hipotètic segrest tant de les rendes com de la jurisdicció del senyoriu a causa de l'acumulació de deutes per part dels barons. Es tracta d'un procediment força emprat en casos d'impagament per part dels nobles (cf. López 2005: 149-154).

JOAN DONSANXO (1384 - 1398); PERE SACORTADA (1398 - c. 1400)

La relació d'aquest mercader amb el poble sembla provenir d'un mer interès crematístic. Donsanxo era un personatge ben situat en els ambients curials; exercí d'arrendador de tributs reials, manejava grans summes de diners i actuà com a prestamista de la Corona, que possiblement l'afavorí amb una venda avantatjosa (Utrilla 1999: vol. II, 1568, 1571). Pocs anys després, el 22 de juny del 1398, de Montsó estant, Donsanxo i el seu fill homònim vengueren a Pere Sacortada, ciutadà de Barcelona i oficial de la tresoreria reial, el domini directe i dret alodial que tenien sobre els castells i termes de Carles i de Paüls. El valor de l'operació fou de 12.100 sous.²⁰ En tot cas, Sacortada va adquirir el feu a títol personal, i no per al patrimoni reial. En una data no molt posterior a la de la venda a Sacortada, els Donsanxo exigiren a Pere de Sentmenat, anomenat «senyor útil» del castell de Carles, que prestés sagrament d'homenatge al nou senyor. Sentmenat, el baró *tradicional*, els donà llargues al·legant certes ordres del rei.²¹ Carles, fou vengut per Sacortada a Pere de Sentmenat el 6 de maig del 1400.²²

19 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa, reg. 1128 (paper).

20 ACBEB. Fons Ajuntament de Tortosa, reg. 1413 (paper).

21 ACBEB. Fons Ajuntament de Tortosa, reg. 2744 (paper)

22 ACBEB. Fons Ajuntament de Tortosa, reg. 1411 (paper).

Com que ben prompte retrobarem els Despuig com a barons de Paüls, podem conjecturar que van recomprar també el feu a Sacortada, tot i que no hem trobat el document que ho acrediti. De la mateixa manera, els Despuig, segons reflecteix repetidament la documentació, van continuar com a senyors útils durant el domini dels Donsanxo i Sacortada.

RAMON DE BRUSCA, ÀLIAS DESPUIG (doc. 1383 - c. 1411)

Després d'aquest parèntesi de domini reial i compra-venda del feu, hem de resseguir el traça genealògica dels Despuig. Hem presentat dues possibilitats sobre la línia successòria de la família que, en tot cas, deixaren el lloc en mans de Ramon de Brusca-Despuig. El patrimoni rebut sembla que va implicar un trasllat a Morella del grup familiar beneficiat per l'herència a fi de gestionar millor els béns d'aquelles contrades. Així, la documentació relativa al benifet d'Albocàsser explicita que Pere Despuig –avi de Cristòfol, de qui tractarem després–, era Despuig tant de part de pare com de mare, atès que el seu avi patern, Ramon Despuig, «era Puig, sinó qu'és fàsia dir Brusca per la herència de Ortells».²³ És en aquest context, doncs, quan el llinatge es ramifica en dues famílies: la branca tortosina, encapçalada per Berenguer Despuig, que conservarà el palau del carrer de la Rosa, i la torre de Llaber –posteriorment, d'en Corder– i la dels Brusca-Despuig, establerta a Morella, que gaudiran del patrimoni de la capital dels Ports i d'Ortells, a més del senyoriu de Paüls.

Novament se'ns fa difícil identificar amb certesa els personatges. Els Despuig tortosins de finals del segle XIV estaran plenament implicats en el govern de la ciutat. Sembla, com hem dit abans, que un dels cap de família fou Berenguer, traspasat vers el 1383, casat amb Blanca Cima, d'una altra família de l'oligarquia local, amb qui va engendrar Joan, Gilabert i Isabel, maridada amb Mateu Breçó. Els Cima són un llinatge molt interessant, documentat a la ciutat ja al segle XIII, que es van guanyar prestigi com a notaris i juristes. Destaca la figura de Pere Cima, conseller reial el 1340 i canceller de la governació de València, segons reporta Zurita (cf. Canellas 1976-1990: vol. IV, 344-345).

23 AHDTo. Causes Beneficials. Albocàsser (Tírig de Brusca)

Els fills de Berenguer, Gilabert i Joan Despuig i Cima, a més d'agents actius de la política tortosina, continuaven embolicats de ple en el fenomen de les bandositats, en particular contra els Pinyol, Ciscar i altres famílies relacionades. Un dels detonants de la crisi viscuda a cavall dels segles XIV i XV –d'acord amb la informació a l'abast–, fou l'atac perpetrat al castell de Paüls per part dels Ciscar i la seva host. Així, el 13 d'abril del 1393, Ramon Despuig, àlies *Brusca*, denunciava davant el Consell de la ciutat el «cremament e robament [...] en lo castell e loch de Pahüls per en Berart de Ciscar e son fill en Alamany de Ciscar».²⁴ El Consell engegà una investigació, i fins i tot va deliberar sobre la conveniència de defensar Despuig i els homes de Paüls amb una host armada.

El poder del llinatge sobre Paüls s'afebleix notòriament a finals de segle. En primer lloc, el 5 de febrer del 1383, Pere el Ceremoniós sentencià a favor de Xerta en el conflicte sostingut entre aquesta vila i Ramon de Brusca-Despuig sobre l'aprofitament de les aigües de les fonts de Paüls per part dels xertolins, que no van dubtar a recórrer a les armes a l'hora de fer valer els seus pretesos drets (Bordàs 1987: 61-63). Sembla que l'ús consuetudinari d'aquest recurs tan preuat fou un factor decisiu en la resolució del plet. D'altra banda, ja hem esmentat la pèrdua del feu i compra del lloc per Juan Donsanxo. Ramon de Brusca-Despuig, anterior senyor, està documentat fins al 1411, any en què traspassà. Estava casat amb una tal Ginyet, de Tarragona, com es desprèn del fet que, el 1385, Joan Ginyet, donzell, s'anomena cunyat seu.²⁵

RAMON DE BRUSCA, ÀLIES DESPUIG (doc. 1411 - 1422)

Fill de l'anterior Ramon de Brusca i d'una tal Caterina, potser la segona esposa, podem identificar-lo inequívocament gràcies als capítols matrimonials signats el 28 de març del 1411 amb Blanca Figuera, filla de Bernat Figuera, de Falset, personatge que s'havia establert a Tortosa.²⁶ Del document esmentat s'infereix també que Ramon de Brusca vivia amb la seva mare Caterina, vídua, a Morella, i que tenia un germà anomenat Francesc Despuig, àlies *Brusca*, anomenat també, de vegades, Brusca-Despuig. Hi ha una manifesta

24 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa. Provisions 19, f. 60.

25 ACBEB. Fons Notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1124, f. 134.

26 ACBEB. Fons Notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1168.

inconsistència en l'ús i la preeminència dels cognoms durant aquests primers anys, fins que *Brusca-Despuig* esdevindrà l'identificador d'aquesta branca. Els capítols matrimonials esmentats tindran un paper determinant en el futur de Paüls. Blanca Figuera portava en dot al seu marit 40.000 sous – xifra molt elevada –, mentre que Ramon de Brusca aportava com a escreix el castell de Paüls. En virtut dels acords matrimonials, el 27 de gener de 1412, Caterina, vídua de Ramon de Brusca, hereva i usufructuària del seu marit i del fill difunt, Joan Despuig, s'adreçà als jurats de la vila, Berenguer Sabater i Domènec Amat, i els demanà el jurament de vassallatge per a Blanca Figuera, en prevenció que el dot no es pogués tornar. Reunit el poble a la plaça, els jurats resolgueren que «a nosaltres plau fer» la voluntat de la vídua. Aquell mateix dia, trenta caps de casa prestaren juraren vassallatge condicionat a Blanca Figuera.²⁷

Temps al temps, mort Ramon de Brusca i en no poder tornar el dot, el castell va passar a mans de Blanca Figuera, fet que desfermà una allau de discòrdies i problemes legals que ressegüirem en les pròximes pàgines. Al matrimoni Brusca-Figuera li coneixem tres fills: Joan, Ramon i Caterina, casada amb el donzell d'Alcanyís Roger de Santapau. El 19 d'abril de 1419, d'Ortells estant, Ramon de Brusca i la seva esposa feien donació entre vius als fills Joan i Ramon de Brusca dels llocs d'Ortells i de Paüls amb tots els drets i pertinences implícits.²⁸ Sembla que Ramon de Brusca fill morí poc després, quedant així Joan de Brusca com a senyor d'Ortells –i com a tal s'intitula en els capítols matrimonials de la seva germana, el 1438. En canvi, el lloc de Paüls no va passar a les mans de Joan de Brusca a la mort de son pare, el 1422, sinó a la seva mare, pels motius ja al·ludits.

BLANCA FIGUERA (1422-1449)

Mort Ramon de Brusca-Despuig, Blanca Figuera, coneguda com a *donya Blanca*, va esdevenir senyora del lloc. No sabem fins a quin punt els restants membres del llinatge Brusca-Despuig acceptaren de bon grat aquest fet, atès que el senyor del lloc per línia directa, i també segons la donació de 1419,

27 ACTo (=Arxiu de la Catedral de Tortosa). Comú del Capítol 2/37.

28 ACBEB. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 2917.

ja esmentada, hauria de ser Joan de Brusca i Figuera, o, en segona opció, Francesc Despuig, àlies *Brusca*, germà de Ramon de Brusca, cunyat de Blanca i oncle de Joan. Sabem que Blanca comptava entre els seus homes de confiança, amb el germà Bernat Figuera que actuava com a procurador seu. El 26 d'abril del 1438, Blanca, el seu fill Joan, senyor d'Ortells, i Francesc Despuig, àlies *Brusca*, ciutadà de Tortosa i cunyat, d'una part, i Roger de Santapau, donzell d'Alcanyís, de l'altra, signaven els capítols matrimonials entre Caterina Despuig i Figuera, filla de Blanca, i el mateix Santapau. En els capítols Blanca feia cessió a Roger de Santapau de 15 lliures de renda anual sobre Paüls, fet que posteriorment provocaria un plet entre Roger Santapau i Despuig, fill del matrimoni, i Miquel de Brusca, senyor de Paüls, que negava la validesa de la cessió d'uns drets que pertanyien ja al seu pare.²⁹

Durant el seu domini Blanca Figuera tingué enfrontaments greus amb els homes de Xerta a causa de l'aprofitament de les fonts de Paüls. La senyora requerí als procuradors de Tortosa que controlessin els xertolins, a qui acusà d'envair el seu terme: «no contents de sos termes, se esforcen de metre la lur falç en lo terme de Pahüls [...] en gran perjudici e injúria e dan dels dits hòmens de Pahüls».³⁰ Amb tot, els principals problemes li vingueren de la seva família política, els Despuig, amb qui els seus interessos no necessàriament convergien. La situació s'emboicà fins arribar a un seguit de violències i de litigis entre ambdues bandes. Amb la escassa informació de què disposem, podem afirmar que el setembre del 1449 la senyora de Paüls arrendà al seu cunyat Francesc Despuig els rèdits del senyoriu per sis anys, passant a ser, a la vegada, lloctinent de senyor de la baronia, la qual cosa no deixa de ser una manera de delegar o, fins i tot, assentar les bases d'un hipotètic traspàs de poders envers els Despuig.³¹

Segons expressa Blanca en el seu testament, «venint a mia vellea», i no trobant-se amb les forces per a regir «lo dit loch, hòmens e rendes e altres drets a mi empenyorats», decidí arrendar els drets a son cunyat. Despuig, emperò, segons la senyora, mai va pagar l'arrendament, i va fer-li la vida impossible: «li ha

29 *Ibidem*

30 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa, reg. 2922 (paper).

31 ACBEB. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1193, s/f. 30 de Setembre de 1449.

tractades e fetes quantes males obres ha pogut, opremint e gravant aquella».³² Atesa la malvolença del cunyat i la voluntat de tenir una senectut tranqui-la, Blanca Figuera testà el 9 de novembre del 1451 i féu donació entre vius del lloc de Paüls a la fàbrica de la Seu de Tortosa, fet que, evidentment, entra en conflicte amb l'arrendament ja esmentat i amb les pretensions senyorials dels Despuig (cf. Almuni 2007: 208-211). El llegat fou acceptat pel Capítol, que resolgué passar-li una pensió de trenta lliures anuals per al seu manteniment.³³ Blanca morí a Tortosa a finals del 1455.³⁴

FRANCESC DESPUIG, ÀLIAS BRUSCA (1449-C.1455)

Els Despuig van protestar la donació al Capítol davant l'Audiència reial, començant així un llarg plet. En vista del turbulent estat de les coses, el 4 de gener del 1452, la reina Maria ordenava al veguer de Tortosa que procedís a segrestar els fruits i rendes del castell i lloc de Paüls i a presentar-se personalment al lloc per a rebre l'homenatge dels habitants, a desgrat de les pretensions de Francesc Despuig-Brusca.³⁵ La casualitat va fer que el veguer de la ciutat aleshores fos Bernat Despuig, del clan familiar tortosí, el qual, *motu proprio* o a indicacions de la reina, fou substituït per Bernat Girona, lloctinent de veguer. El 14 de gener Bernat Girona es presentà a Paüls a fi de rebre l'homenatge; fou rebut per Pere Despuig-Brusca, com a procurador de son pare, Francesc, i de Miquel de Brusca. Aleshores, el notari Pere de Calanda va procedir a llegir la cèdula reial que, davant les pretensions enfrontades entre el Capítol i els Despuig sobre Paüls, ordenava el segrest reial fins que la Cúria resolgués el cas. Pere Despuig va protestat contra la provisió, tot al·legant que contravenia les Constitucions de Catalunya i els Costums de Tortosa. Bernat Girona, juntament amb el procurador reial de Tortosa, Gabriel Giner –oficial a càrrec del patrimoni reial– i de l'advocat fiscal, es presentaren a la plaça de la vila i comminaren els jurats del lloc a presentar-se davant l'autoritat reial, sota pena de 50 lliures. Arribats els jurats, se'ls demanà que els acompanyessin

32 ACTo. Comú del Capítol 2/37.

33 ACTo. *Índex d'acords capitulars del segle XVI*, 2 de juliol de 1453.

34 *Ibidem*. L'11 de desembre de 1455 els capitulars es refereixen a Blanca com a difunta.

35 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa, reg. 2915 (paper).

al castell de Paüls, per inventariar les robes i els béns mobles continguts al recinte. No s'hi contenien coses de gaire valor. Entre les més significatives, «un drap de paret [...] ab senyal de Puig», algunes armes, estris de cuina, llits, etc. Es dedueix, tanmateix, que era un edifici amb condicions d'habitabilitat, en ús, per dir-ho així.

El dia 15 de gener Bernat Girona es va presentar a la plaça de la vila, va seure al seient de pedra des d'on el senyor del lloc i el seu batlle solien convocar el tribunal, i va voler rebre l'homenatge dels jurats de la vila, els quals van al·legar que ja havien retut homenatge a Francesc Despuig. Girona els va *absoldre* del vassallatge anterior i els representants de la vila, la mà sobre els evangelis, van prestar l'homenatge. Pere Despuig, present a l'acte, tornà a protestar formalment de dit jurament. Finalment, sembla que es va arribar a una mena d'acord amb el representant dels Despuig, atès que el 17 de gener, Girona, encomanà la custòdia del castell de Paüls a Pere Despuig i Antoni Torreda, habitant del lloc. Tot i que pot semblar que el representant reial havia aconseguit posar en ordre el desgavell, una carta de la reina de 31 de gener del 1452, presentada pels síndics del Capítol tortosí a Bernat Girona, ens posa al corrent sobre una sèrie de fets anteriors, de caràcter molt greu, que Girona no havia esbrinat, tot i que tenia ordre expressa de fer-ho. La reina, en to molt dur, recorda al lloctinent de veguer que li havia encomanat dues ordres: la primera, segrestar els fruits i rendes del lloc; la segona, que comencés una investigació sobre el que anomena *segrest* de donya Blanca. La reina fa palesa la seva indignació pel fet que Girona encomanés la custòdia del castell a Pere Despuig-Brusca, braç executor de son pare, Francesc, i principal sospitós de les vexacions sofertes per la vídua Blanca Figuera. Finalment, s'insta l'oficial reial a obeir les ordres, sota pena de 1.000 florins de multa.³⁶

Enmig d'aquesta situació, amb els fruits i rendes del lloc segrestats, entra a jugar les seves cartes l'altre actor, el Capítol de la Seu, que pretengué també exercir la senyoria. El 12 de febrer, una nova comitiva encapçalada per Girona i per Joan Icard i Guillem Bonet feia cap al castell de Paüls per a emparar-se de la fortalesa i dels fruits i rendes del lloc. Trobant-se absent Pere Despuig,

36 *Ibidem*: «contra dicte mulieris captores et detentores certo sub ordine inquireretis et quos culpabiles esse contingeret [...]. Sub pena mille florines a bonis vestris si oppositum fieri contingat exigenda ut acceptis presentibus castellum predictum de Pahuls illius fructus redditus et iura a manibus et posse dicti Petri Dezpuig, al. Brusca, ac hominibus dicti loci perutus recuperetis».

Girona va començar per destituir Antoni Torreda, que ell mateix havia nomenat alcaid encara no feia un mes. El dia 13, del mateix castell estant, Girona revocava els jurats Cortiella i Grealo com a receptors i administradors dels fruits del lloc i encomanava la tasca als tortosins Icard i Bonet. El 21 de març de 1452, Pere Xixon, canonge hospitaler i delegat del Capítol, i Pere Desbrull, doctor en dret, assessor d'aquesta institució, es presentaven davant el nou veguer de Tortosa, Joan Icard, a fi de llegir la darrera carta de la reina Maria, datada el 17 de febrer, en què es revisava el cas i s'acceptava la pretensió del Capítol i del procurador de la fàbrica de la Seu per a retenir els fruits i rèdits del lloc, segons la donació efectuada per Blanca Figuera, sense perjudici de l'arrendament efectuat a Francesc de Brusca-Despuig. En conseqüència, el dia 23 d'aquell mes, Joan Icard i el seu seguici es personaven per enèsima vegada al castell de Paüls a fi d'executar les ordres reials. Els habitants de Paüls, marejats ja després de tantes ordres contradictòries, van avenir-se a prestar vassallatge, en el benentès que «no sia fet perjudici, lesió ni derogació alguna a la feltat e sagrament e homenatge que an prestat he són tenguts al directe e verdader senyor del dit loch de Paüls».³⁷

Era el torn dels Despuig. El 24 de juliol de 1452, Francesc Despuig, àlies *Brusca*, presentava al sotsveguer de Tortosa, Jaume Soler, una nova patent de la reina Maria, datada el 18 de juliol, en què instava el veguer de la ciutat a restituir-li la possessió i rèdits de Paüls en virtut dels drets adquirits per l'arrendament efectuat per Blanca Figuera. No s'especifica, però, la duració de l'arrendament, que, com hem esmentat adés, podria durar fins al 1455. El contraatac del Capítol fou fulminant: esgrimeixen que, com a eclesiàstics, estan exempts de la justícia civil alhora que amenaçaven el sotsveguer de procedir judicialment contra la seva persona i béns pels perjudicis que els hi pogués causar.³⁸ El sotsveguer, assessorat pel jurista Pere Terça, no es deixà intimidar: es presentà a Paüls el dia 27 de juliol, on fou interpel·lat per l'ardiaca de Culla, Antoni de Cardona, que li demanà pels motius de la seva presència. El sotsveguer va recordar a tothom la multa prevista a l'ordre reial contra els que obstaculitzessin l'execució del mandat. En conseqüència, setze caps de família van jurar vassallatge a Francesc Despuig per al temps de l'arrendament, detall important.

37 *Ibidem*, f. 38v.

38 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa, reg. 2916, f. 8 (paper).

En definitiva, després d'un desgavell d'ordres contradictòries per part de la reina Maria, fruit d'una aparent descurança de la Cúria reial, i que es traduí en tres juraments de fidelitat diferents en poc més de mig any, es tornava a l'estat inicial de les coses, amb Francesc Despuig gaudint de la senyoria de Paüls, temporalment.

CAPÍTOL DE LA SEU (1455 - 1478)

Malgrat la manca de documents feaents a l'abast, l'anomenat *Index d'acords capitulars del xv* de l'Arxiu de la Catedral de Tortosa, presenta un regest dels acords establerts pel Capítol, que ens permet resseguir amb més o menys precisió el fil dels esdeveniments. Diversos documents del 1452 endavant fan referència al plet sobre el domini del lloc amb Francesc Despuig. Prova evident que la situació era ben delicada és que, el 27 de juliol d'aquell any el Capítol hagué de revocar el seu advocat perquè no volgué presentar-se a Paüls.³⁹ El 13 d'octubre de 1455 trobem la referència a una ratificació de la donació de donya Blanca al Capítol, mentre que el 16 de gener del 1456 es prengué possessió del lloc. El 10 de febrer del 1459 s'establí un compromís, el contingut del qual desconeixem, entre el Capítol i el donzell Miquel de Brusca, senyor d'Ortells, pretendent a la senyoria de Paüls. Aquest compromís deu estar relacionat amb la concòrdia assolida l'any següent mitjançant l'arbitratge de l'arquebisbe de Tarragona, Pedro de Urrea. Segons la concòrdia, el Capítol havia de tornar el feu de Paüls a Miquel de Brusca, en base als antics drets familiars sobre la vila. En contrapartida, Brusca es comprometia a fer una sèrie de compensacions econòmiques:

- 3.000 sous a Pere Figuera, germà de la difunta Blanca Figuera.
- Comprar 100 sous a censal per a celebrar misses per l'ànima de Blanca Figuera, àvia de Miquel, a la capella de Berenguer Gallart, a Falset.
- 100 florins d'or als hereus de Joan Icard, de Tortosa –no s'especifica el motiu del pagament.
- 500 sous més per a aniversaris de Blanca Figuera i els seus pares.

³⁹ ACTo. *Index d'acords capitulars del segle xvi*, s/f.

- 500 lliures al Capítol de la Seu, en efectiu o en censal de valor de 22 lliures anuals.
- Cost de la sentència arbitral.⁴⁰

Un punt clau d'aquest plec de condicions és que el Capítol esdevenia senyor del lloc en cas que Brusca deixés de pagar el preu estipulat. Finalment, per alguna o altra raó, la concòrdia no es va fer efectiva. Almuni (2007: vol. I, 211) reporta que el 1462 el sotsobrer de la fàbrica de la Seu, Jaume Desbrull, gastà 15 lliures i escaig en diferents obres efectuades a Paüls, com ara el molí fariner, senyal que encara en posseïen la senyoria. Més a més, el ja conegut *Índex d'acords capitulars* assenta que el 26 de setembre de 1463 el Capítol nomenava l'alcaid de Paüls, mentre que el 27 de novembre d'aquell any s'hi especifica que en tenia la custòdia. És probable que Miquel de Brusca no pogués fer efectius els elevats pagaments que havia d'afrontar. Ara bé, no hem d'oblidar un fet que canvia substancialment l'estat de les coses: la Guerra Civil del 1462-1472 entre Joan II i la Generalitat. No podem entendre els avatars de la senyoria de Paüls durant aquest període sense el coneixement del partit pres pels actors. En primer lloc, cal dir que la ciutat de Tortosa –i, s'entén, el Capítol de la Seu–, va abraçar la causa de la Generalitat fins a la capitulació final del 19 de juny del 1466 (cf. Curto 2002). El territori, i Paüls no va ser una excepció, va estar sotmès a una gran pressió per les tropes realistes aquarterades a Peníscola, al Baix Aragó i al comtat de Prades. És dins aquest context bèl·lic, amb atacs i escaramusses constants (Curto 2002: 31), que hem d'entendre la custòdia del castell de Paüls per part Capítol durant aquells anys.

Pel que fa als Despuig, el mateix Cristòfol Despuig féu palès que el seu avi, Pere Despuig, havia estat seguidor de Joan II: «seguí lo rey y era mon avi. La causa fou aquesta, que era ell nebot de don Lluís Despuig, mestre de Montesa, aquell tan gran privat del rey don Alonso [...] y aquest mestre don Lluís acomanà la fortalesa de Paníscola, que aleshores estava per la religió de Montesa, ad aquell mon avi» (Duran 1981: 175). Desconeixem en detall l'actuació de Pere Despuig durant la guerra, però és fàcil corroborar la seva fidelitat a Joan II, en vista del fulgurant ascens social que experimentà arran la caiguda de Tortosa en mans reialistes. Tot i que no en tenim la certesa

40 ACTo. Sense classificar.

documental, res fa pensar que Miquel de Brusca-Despuig, cosí de Pere i resident a Ortells, en zona reialista, tingués cap inclinació per la Generalitat.

Aquest capteniment en favor de Joan II situa la família fora de l'àmbit de Paüls fins a la caiguda de Tortosa, el juny del 1466 i deixa sense efecte els probables pactes del 1460 –la situació política no afavoria els pagaments a l'Església tortosina, rebel al rei. I, efectivament, tornada la ciutat al domini reial, el 22 de juliol del 1466, Lluís Despuig, de Tortosa estant, concedia la castlania del castell de Paüls, «per Capitulum Sedis dertusensis in pignore detineatur»,⁴¹ és a dir, com a 'fiança', a Miquel de Brusca. Aquest nomenament està en perfecta sintonia amb les capitulacions signades entre el rei i el Consell una setmana abans, en què s'especificava que es restituís al Capítol els seus ingressos habituals, així com els castells i fortaleeses que senyorejava, amb la condició que aquestes fossin governades per alcaids nomenats per ells (Curto 2002: 36). Tanmateix, Miquel de Brusca es va apropiat també de les rendes del lloc, o així es desprèn, si més no, de la carta reial de 29 d'abril de 1467, en què s'insta Brusca a restituir als canonges i Capítol els seus feus, en virtut de les capitulacions i dels acords novament signats a l'anomenat parlament de Tarragona: «vos mandamos restituyéssedes a los dichos canonges e Capítol o a su legítimo procurador el lugar de Pahüls, con las rendas e fruytos de aquel percibidos del quizenno día de julio más cerca pasado».⁴² És molt probable que la situació s'arrossegés fins al 1478, quan el Capítol cedí, finalment, els seus drets a Miquel de Brusca.

MIQUEL DE BRUSCA (1478 - 1482)

El 26 de gener del 1478, després de vint-i-set anys de litigi, Miquel de Brusca, fill de Joan de Brusca, nét de Ramon de Brusca-Despuig i de donya Blanca Figuera, esdevenia de fet i de dret senyor de Paüls.⁴³ Per poc temps. Probablement per raons econòmiques –altrament no s'entén que es despregués del lloc després de tant d'esforç–, el 10 de març del 1482 el senyor de Paüls i

41 ACA. Cancelleria, reg. 3381, f. 16-16v

42 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa. Cartes reials, 83.

43 ACTo. Claix 84. «Acte de venda del lloc de Paüls y apoques y acte de possessió de aquell en favor del Magnífic Berthomeu de Biu, donzell».

Ortells venia el domini català a Bertomeu de Viu, donzell domiciliat a Casp, maridat amb Isabel de Ram, per 17.000 sous moneda barcelonesa.⁴⁴ Brusca li traspassava el castell, cases i edificis de la vila, forn, taverna, molins fariners, d'oli i drapers, vinyes, horts, boscos, fonts, etc., així com la potestat d'exercir el mer i mixt imperi, segons les habituals condicions feudals. El document especifica també que, del preu estipulat, Brusca s'obligava a lliurar 3.500 sous a Roger de Santapau i 100 lliures a Mateu de Brusca, de Vilafranca del Maestrat, ambdós, parents seus, en compensació per certs drets que retenien sobre el lloc. Així mateix, es nega qualsevol dret futur tant a la seva muller, Leonor, com als fills Guillem Ramon, Miquel i Lluís de Brusca. Es tancava així la secular possessió dels Despuig sobre Paüls.

3. LA VENDA DE LA BARONIA: ELS VIU, ELS SEVIL DE CANYISSAR I ELS MONTSUAR

BARTOMEU DE VIU (1482 - 1493)

Bartomeu de Viu, arrelat a Alcanyís, Casp i Quinto de Ebro, era també senyor de Lledó en virtut de la compra al comte d'Aliaga, el 1472. Poc sabem de la seva relació amb el poble de Paüls i la ciutat de Tortosa. Viu, en tot cas, va intentar amortitzar la compra del feu. El 24 de novembre de 1489 el rei Ferran II li va donar llicència per extreure minerals del terme.⁴⁵ No hem trobat més notícies sobre el personatge fins al moment en què lliurà el testament, el 21 d'agost de 1493, a Barcelona. L'octubre d'aquell mateix any ja havia traspassat,⁴⁶ per la qual cosa el feu pervingué al seu fill Joan.

JOAN DE VIU I RAM (1493 - 1498)

Segons el cens del 1496, Joan de Viu era cavaller i «stà en Quinto [de Ebro], en Aragó» (Iglésies 1987: 267). Estava casat amb Caterina Ram i tenia interessos a Vall-de-roures. Els assumptes de Paüls eren gestionats per Bernat Galliners,

44 *Ibidem*.

45 ACA. Cancelleria, reg. 3647, f. 18

46 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa. Provisions 65, 7 d'octubre de 1493.

prevere de la vila.⁴⁷ Joan de Viu vengué el feu, el 1498, a Pere Canyissar, fill del mercader Joan Canyissar, de Beseit, per 30.000 sous moneda barcelonesa.⁴⁸ Havia fet un bon negoci.

PERE CANYISSAR (1498 - 1522)

Els Canyissar eren un llinatge aragonès amb gran ascendència a la zona del Matarranya. Residien a Vall-de-roures, on Pere exercí d'alcaid. La família estigué present a Tortosa arran del casament de Pere amb Joanna Jordà. Posteriorment, Joanna, filla i hereva del matrimoni, es maridà amb el tortosí Pere-Joan Sevil (cf. Rovira 1996: 223-235). El 2 de desembre de 1518 Pere prestà homenatge de fidelitat a Carles V, a Barcelona, per raó del feu (Morales Roca 1988: 64). En el seu testament, lliurat a Beseit el 10 de febrer de 1519, deixà com a hereu el nét Joan, amb la condició que vinculés el seu cognom al de Sevil, per la qual cosa fou anomenat Joan Canyissar de Sevil (1511-1577). El testament de Pere Canyissar fou publicat el 24 de febrer del 1522.

Pere de Canyissar residí entre Tortosa i Beseit, i és molt possible que no parés a la vila i al castell de Paüls més que per alguna visita excepcional. Segons un document de la Cúria eclesiàstica de Tortosa, datat el 8 de març de 1505, Rafael Comes, vicari general de la diòcesi, instà els parroquians, des de la trona de la vila, a tornar «qualsevol privilegis, provisions reals, cartes e altres qualsevol scriptures públiques o privades faents per lo magnífich mossèn Pere Canyiçar, cavaller del dit loch, axí per la jurisdicció com per altres emoluments e rendes a dit senyor sguardans e pertanyents en lo dit castell e terme de aquell, et. als., sien tenguts e obligats fer e prestar qualsevol drets a dit senyor, los quals ell, com a modern senyor, ignora, e altres qui li hagen presos pagós, gallines, capons, pedres, fusta, roba e altres qualsevol coses del dit castell».⁴⁹

Del document s'infereix que Canyissar tenia problemes d'administració causats per la manca de coneixement real sobre els seus drets i, allò que és més greu, a la pèrdua de documentació relativa al senyoriu. Alhora, la referència a

47 ACBEB. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1251, f. 5v-6.

48 ACTo. Calaix 84. «Exemple de un acte de venda del lloc de Paüls».

49 AHDTo. Registres Cúria, fragments s. XV-XVI.

l'espoli de roba, pedra, fusta i fins i tot animals domèstics, denota un estat de negligència i abandonament del patrimoni.

JOAN CANYISSAR DE SEVIL (1522 - 1568)

Joan Canyissar de Sevil fou tutelat pel seu pare, Pere Joan Sevil, durant els primers anys com a senyor de Paüls –tenia tan sols onze anys quan heretà el feu. Sembla que el patrimoni de Beseit motivà el trasllat temporal de la família a aquesta població del Matarranya. Així, el 13 de maig de 1526, Bartomeu Torreda, jurat de Paüls, es desplaçà a la casa de Pere Joan Sevil, a Beseit, a fi de demanar l'aprovació del senyor per a demanar 300 lliures a censal amb vistes a comprar forment per a la vila.⁵⁰ Casat amb Lluïsa Boteller el 1531, Joan s'involucrà en el govern tortosí i esdevingué un dels homes forts de la ciutat. D'una banda, formà part del Consell General, aconseguint ser procurador en cap el 1559 (Rovira 1996: 229); així mateix, exercí de veguer el trienni 1555-1557. D'altra banda, i com bona part de la noblesa tortosina, estigué implicat en les cròniques bandositats locals, greu problema d'orde públic que la Monarquia va mirar de controlar, amb més o menys efectivitat, al llarg del segle.

Malgrat que les bandositats s'apaivagaren durant els anys quaranta i cinquanta, en bona part per les mesures coercitives emprades pel governador de Catalunya, Pere de Cardona, el problema rebrotà amb força cap al 1560, amb l'atemptat sofert per Mateu Boteller, cambrer de la Seu, i Joan Canyissar de Sevil, i la successió de revenges i represàlies posteriors. Aquesta vegada, però, els Sevil de Canyissar s'arregleraren junt amb els Oliver de Boteller contra Cristòfol Despuig i els germans Terçà, entre altres (cf. Querol Coll 2005). En una altra ocasió vaig apuntar la possible animadversió dels Despuig envers els Sevil de Canyissar pel fet que aquests dominessin Paüls, el seu feu per excel·lència.

Un altre dels temes candents durant el domini de Joan Canyissar de Sevil fou el de la jurisdicció. Gràcies a una referència del llibre de *Rúbriques* sabem que s'inicià un plet sobre la jurisdicció del lloc entre el baró i el veguer de Tortosa; el 21 de maig del 1549, la Cúria de Tortosa va atorgar a Canyissar la jurisdicció sobre Paüls en causes civils i criminals fins a que s'establís la

50 ACBEB. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1300, s/f.

sentència definitiva (Muñoz; Rovira 2000: 54). Joan Canyissar de Sevil cedí el domini de la baronia al seu fill Montserrat, segons consta als capítols matrimonials signats per aquest amb Isabel Anna Curto, el 1568. Traspassà el 1577 havent testat davant el notari Joan Alfaro, de Beseit (Rovira 1996: 229-230).

JOAN MONTSERRAT SEVIL DE CANYISSAR I BOTELLER (1568-1586)

Montserrat Sevil de Canyissar no es casà amb Isabel Anna Curto fins al 1570, per la qual cosa és difícil precisar el moment en què prengué possessió efectiva del lloc. Involucrat, com el pare, en la política tortosina, fou veguer de la ciutat el 1572-1575. El 17 de juny de 1580, el Consell tortosí li atorgà poder per a judicar causes civils i criminals al terme de Paüls, atès que, en estar situat dins l'anomenat terme general de Tortosa, els procuradors tortosins en tenien també potestat, com ja hem vist en el decurs d'aquest estudi. L'any següent, 1581, signà una concòrdia amb Joan de Rojas, de València, per a explotar la mina de la vall de les Vinyes, en virtut el dret que hi tenia com a successor de Bartomeu de Viu.⁵¹ L'aprofitament miner perdurà durant els segles. Madoz (1846-1850: vol. XII, 205), en la seva descripció de Paüls, reporta que el 1841 encara hi havia una mina de plom activa.

ISABEL ANNA CURTO (1586 - 1593)

Montserrat morí sense testar el 1586, deixant vídua i cinc filles menors d'edat (Rovira 1996: 231). Davant d'aquesta situació, i tenint en compte que encara vivia la mare, Lluïsa Boteller, la Cúria de Tortosa va resoldre que la vídua, Isabel Anna Curto, quedés com a tutora i curadora de les filles i dels seus béns, entre els quals hi havia el senyoriu de Paüls, davant les pretensions de Lluïsa Boteller i Francesc Sevil, àvia i oncle de les filles. Prova del regiment efectiu d'Isabel sobre el patrimoni és que el 1590 va nomenar governador de Paüls el seu germà Esteve de Curto, senyor de Camarles i un dels homes forts de la ciutat (cf. Rovira 1996: 113). Aquesta situació d'interinitat acabà quan el setembre del 1593, per mig d'un acord familiar, es decidí que Àngela Sevil de Canyissar i Curto, una de les filles de Montserrat, fos nomenada successora

51 ACBEB. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1455.

del patrimoni familiar, alhora que establia capítols matrimonials amb el donzell lleidatà Francesc de Montsuar i Albanell, fill del cavaller Guerau de Montsuar, senyor de Favara i Torregrossa, i d'Anna d'Albanell. Francesc de Montsuar es convertí, per tant, en el nou baró usufructuari de Paüls.

FRANCESC DE MONTSUAR I D'ALBANELL (1593 - c. 1631)

Francesc de Montsuar, membre d'una de les nissagues de més ascendència a Lleida, i nebot de Galceran d'Albanell, preceptor de Felip IV, posteriorment anomenat arquebisbe de Granada, era un home amb molts bons contactes i amb un pes considerable dins la política catalana del moment. Fou ennoblit el 19 de juliol de 1599, i participà activament en la política local: el 1596 fou insaculat a la bossa de procurador en cap.⁵² El 1609, ja vidu, rebé ordes sagrades i la dignitat d'hospitaler de la Seu de Tortosa en substitució del seu oncle polític Francesc Sevil de Canyissar, alhora que era desinsaculat de la bossa de procuradors (Rovira 1996: 225-226). No per això deixà la seva implicació en la *res* pública. Exercí de representant de la Generalitat i de l'Església tortosina a la Cort en diverses ocasions. Així, el 1616 anà a Madrid i a Toledo per a donar el parabé a Luis Tena pel seu nomenament com a bisbe de Tortosa; el 19 de juny del 1620 informa a la Corona, en nom de la Generalitat i de les viles del camp de Tarragona, sobre els problemes en l'acapte de fusta per a la construcció de galeres encomanada pel Rei;⁵³ també el trobem a Granada, el 1621, per a prendre possessió de l'arquebisbat en nom de Galceran Albanell (Molas 1996: 170).

En el delicat assumpte del jurament del virrei Sentís, fill de Xerta (cf. Querol Coll 2006), rebutjat pel Consell de Cent i per la Diputació del General perquè Felip IV encara no havia jurat les Constitucions de Catalunya, Montsuar feu costat al virrei. Sentís, per la seva banda, informà a la Cort sobre la seva fidelitat, alhora que demanava que es donés l'hàbit militar de Sant Jaume per al seu fill homònim.⁵⁴ Aquesta projecció en la política estatal va fer que passés temporades fora de Tortosa i que s'allunyés una mica més de Paüls, un mera

52 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa. Insaculacions 6, f. 6).

53 ACA. Cancelleria, reg. 4901, f. 19

54 ACA. CA. Llg. 272

font d'ingressos per al senyor –s'arrendava en 200 lliures l'any–, lluny ja del sentiment de possessió feudal que podien sentir els Despuig en segles anteriors. Com a conseqüència, els assumptes de la vila passaren a ser gestionats per un administrador. D'aquest període hem pogut documentar l'arrendament del rèdits del molí fariner, forn de pa, faedor d'oli, etc., de 1595,⁵⁵ així com la concòrdia amb el Consell tortosí i el veguer, signada finalment el 22 de juny del 1598, a fi de solucionar les seculars «dissencions y lites, o qüestions, suscidades entre dita ciutat y dit señor de Pahüls sobre la jurisdicció criminal en dit loch de Pahüls».⁵⁶ Es tracta, com es comprèn, del vell afer sobre la superposició de jurisdiccions. Els capítols de la concòrdia assolida, que pren com a base la sentències de Jaume II de 1303 i de 1305, que ja hem vist anteriorment, foren els següents:

- La potestat per a jutjar els crims lleus –tal i com es defineixen als Costums de Tortosa– correspon al senyor de Paüls. El càstig per aquests crims no pot incloure la pena capital, la mutilació o el desterrament per més de dos anys.
- La jurisdicció sobre els crims greus pertany a la Paeria, o Cúria civil de Tortosa.
- El puniment dels crims greus, mer imperi, que inclogui la pena de mort o la mutilació de membres pertoca als paers i veguer de Tortosa, si es procedeix a instància de part privada; en canvi, si es procedeix *ex officio*, correspon al senyor de Paüls, en el benentès que no podrà imposar penes corporals, sinó pecuniàries. Cas excepcional són els homicidis voluntaris, que seran jutjats sempre pels paers i veguer de Tortosa.
- Les penes pecuniàries han de ser satisfetes en el termini de deu dies. En cas contrari, el senyor de Paüls remetrà el reu als paers i veguer de Tortosa, juntament amb el procés, a fi que li siguin aplicades penes corporals en un termini de tres mesos.
- Els processos incoats per una de les parts que siguin suspesos podran ser reclamats pel senyor de Paüls, i viceversa.

55 ACBEB. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1716, f. 180v

56 ACBEB. Fons de l'Ajuntament de Tortosa. Provisions 72, f. 106.

- En tots els delictes comesos dins el terme de Paüls i fora d'aquell, el senyor i els seus oficials podran capturar els delinqüents, sense privar de la captura als oficials de Tortosa.
- Els veguer i paers de Tortosa podran conferir-se al terme de Paüls per investigar qualsevol delicte comès en el terme. No obstant això, i entenent que la natura del delicte no està clara fins que acabin les investigacions preliminars, el senyor de Paüls podrà instruir una investigació paral·lela.
- A fi de resoldre aquesta duplicitat de jurisdiccions –veguer *vs.* baró– , i d'evitar discòrdies, sempre que un delinqüent sigui pres per una o altra part dins el terme de Paüls, s'haurà de donar coneixença al jutge de l'altra part la part en un termini de tres dies. Cas que aquesta pretengui portar el cas, tindrà un termini de tres dies per a notificar-ho. Aleshores, s'ajustarà una concòrdia entre dos representants de les parts per declarar a qui correspon judicar. En cas que les parts no s'avinguin es remetrà a l'arbitratge de l'assessor dels jutges ordinaris de Tortosa.
- La concòrdia tindrà una validesa de deu anys. Cas de contravenir-se algun dels punts, la part infractora haurà de pagar a l'altra 1.000 ducats d'or.⁵⁷

Montsuar era un personatge de referència a la ciutat i exhalava un halo de poder. El seu tarannà cosmopolita i *savoir faire* es reflectí en una ostentosa vida social: sabem que el 1615 muntà una comèdia a la seva casa a Tortosa on assistí la crema de la noblesa local (Querol Coll 2006b: 212), o que aquell mateix any, amb motiu de la celebració de la beatificació de santa Teresa de Jesús decorà amb gran luxe la façana de casa i el carrer adjacent (Dalmau 1615: 104). Ignorem la data en què testà; en tot cas, els codicils a les seves darreres voluntats foren redactats a Barcelona el 26 de maig de 1631. Deixà com a marmessors Joan Sentís, bisbe de Barcelona, les germanes Helena i Beatriu de Montsuar, monges del monestir de Junqueres de Barcelona, el fill Lluís de Montsuar, la nora, Emerenciana de Corbera, Lluís de Corbera i Castellet, senyor de Llinàs, i Francesc d'Argensola i Blanes. Demanà ser soterrat al vas dels Albanells de l'església del Pi de Barcelona.⁵⁸ El 1633 trobem ja com a nou hospitaler de la Seu Pau-Joan Curto, fet que ens permet suposar que el traspàs de Montsuar no va ser gaire posterior a la redacció dels codicils.

57 ACBEB. Provisions 72.

58 AHPB (=Arxiu Històric de Protocols de Barcelona) 563/82.

LLUÍS DE MONTSUAR I SEVIL DE CANYISSAR (1631 - 1650)

Lluís de Montsuar (Tortosa, c. 1600- Madrid, 1650) fou un alt funcionari reial que assolí una gran rellevància política. No podem entendre la brillant trajectòria política de Montsuar sense tenir en compte l'ajut determinat de l'oncle Galceran d'Albanell i Girón de Rebolledo. Aquest seguí la tradició familiar i exercí el càrrec de batlle i alcaid de Tortosa (1581-1610), tal i com havien fet els seus antecessors d'ençà que el 1470 el càrrec fou donat a Ferran de Rebolledo, camarlenc del rei Joan II. Albanell planejà la seva successió en el fill, Jeroni d'Albanell i Llull, patge reial en la seva infantesa, a qui donà en coadjutoria el càrrec de batlle l'1 de desembre del 1610.⁵⁹ La mort de Jeroni, el 1615, truncà els seus propòsits i aleshores Albanell demanà la successió a l'alcaidia per al seu parent Joan Girón de Rebolledo. El 1617, però, nomenà successor el nebot Lluís de Montsuar, per a qui demanà el càrrec de batlle general de Catalunya, així com un hàbit militar.⁶⁰ El monarca, a instàncies del Consell d'Aragó, accedí a les peticions d'Albanell i, d'aquesta manera, el 20 d'octubre d'aquell any, Montsuar es veié catapultat a un càrrec de gran transcendència, a cura del patrimoni reial de Catalunya.

La carrera de Montsuar va transcórrer, per tant, lluny de Paüls i Tortosa, a recer dels virreis de Catalunya, i amb residència habitual a Barcelona, per la qual cosa hem de suposar que va continuar amb la política d'arrendaments dels rèdits de la baronia encetada per son pare, tal i com feia amb el patrimoni familiar de Beseit i Vall-de-roures. A més del seu càrrec pròpiament dit, la Corona confià a Montsuar la supervisió de bona part dels afers catalans més candents: el 1627 acudeix a Tortosa per a calmar la plebs que es volia amotinar a causa de la tebiesa del Consell local a l'hora de construir les sèquies de reg; el 1636 assisteix al concili provincial de la Tarraconense com a representant de Felip IV per a vetllar pels impostos reials de la dècima i l'*excusado*; aquell mateix any el trobem a Tarragona intentant assossegar les inquietuds provocades per les bandositats, per ordre del virrei, etc.⁶¹

59 ACA. Cancelleria, reg. 4870, f. 30v-34v

60 ACA. CA. Llg. 271/10; ACA. Cancelleria, reg. 4873, f. 135

61 ACA. CA. Llg. 507.

A finals de 1639, en plena guerra contra França, Montsuar va traslladar-se a Tortosa com a cap militar de la Corona al territori de l'Ebre, amb l'objectiu d'aixecar llesves i controlar el pas de les tropes que s'embarcaven al port dels Alfacs. L'ambient a la ciutat i a la resta del Principat estava força enrarrit arran dels fets del Corpus de Sang de Barcelona, amb l'assassinat del virrei duc de Santa Coloma, i altres oficials reials, així com a causa del bombardeig de Perpinyà des del castell de la població per les tropes espanyoles. Enmig d'aquest turbulent estat de les coses, el 21 de juliol de 1640 arribà a la ciutat una càrrega de pólvora que Montsuar volgué guardar al castell de la Suda. El Consell, en previsió de desordres –recelós, el poble, dels fets de Perpinyà– li demanà que guardés la càrrega en algun magatzem dins de la ciutat, però Montsuar s'hi negà, fet que desfermà una violenta revolta popular aquella mateixa nit. Vicent de Miravall, cronista coetani, ens explica fil per randa el motí: la plebs assaltà el castell, es feu amb la pólvora i atacà les cases dels ministres reials. El dia vint-i-dos, després d'assaltar l'arsenal del veguer, la multitud es dirigí al castell amb la intenció de foragitar els 1.500 soldats que s'hi trobaven aquarterats. Aconseguit això, atacaren els oficials Pedro Velasco, Jacint Rovira i Lluís de Montsuar, que es trobaven refugiats dins el castell. Velasco i Rovira foren assassinats, mentre que Montsuar va salvar la vida en darrera instància: «fue forzoso que abrazando a don Luis de Monsuar los prebendados y religiosos por todos lados y poniéndole la custodia con el Santíssimo Sacramento sobre la cabeza [...] le sacassen y llevassen a la iglesia mayor» (Miravall 1997: 24-26).

Montsuar va fugir a Vinaròs, des d'on, amb la col·laboració dels oligarques tortosins exiliats –els Miravall, Francesc Forcadell i bona part de la noblesa– va organitzar la contrarevolta del 4 de setembre de 1640 (cf. Muñoz; Rovira 1997: 34-36). El següent pas fou preparar la vinguda del poderós exèrcit que el marquès de Los Vélez tenia preparat a l'Aragó. Los Vélez entrà a Tortosa el 25 de novembre del 1640. Aquell mateix dia jurà les Constitucions de Catalunya i la ciutat, fora de l'abast de les tropes de la Generalitat, que ja havien intentat assaltar-la a finals de setembre, quedà assegurada per la Monarquia hispànica. Tortosa es convertia així en la base d'operacions de l'exèrcit hispànic al Principat (cf. Querol Coll; Muñoz 2004:29-34).

El seu paper es va veure reforçat arran dels fets: se li concedí una renda de 5.000 rals anuals de pensió i se'l nomenà proveïdor general de l'exèrcit del

Rosselló. Val a dir que dins l'exèrcit exercí càrrecs burocràtics i logístics (cf. Querol Coll; Muñoz 2004:133-135). La seva promoció assolí el màxim grau quan el 1650 fou nomenat secretari del Consell d'Aragó. Aquest nou càrrec li comportà el trasllat a Madrid, on morí a finals d'octubre d'aquell any. Deixà com a marmessors del seu testament la plana major del Consell d'Aragó i altres personalitats. Disposà que el seu cadàver fos sebollit a la capella dels Sevil de Canyissar a l'església de Beseit. No tingué fills, i deixà com a usufructuària la vídua Emerenciana de Corbera, d'una noble nissaga del Principat, i com a hereu de la hisenda de Beseit, Vall-de-roures i Paüls, el cosí Pau Jordà, cabiscol de la Seu. El patrimoni barceloní passà a mans de la neboda Isabel de Montsuar (cf. Querol Coll 2007: 121-123).

EMERENCIANA DE CORBERA I D'ANGLESOLA (1650-1672)

Emerenciana de Corbera, amb qui Montsuar havia signat capítols matrimonials el tres de febrer del 1617, pertanyia a una nissaga barcelonesa ennoblida, senyors de les baronies de Llinars i d'Altafulla. Traspassat el marit, la vídua establí la seva residència al carrer dels Mercaders de Tortosa des d'on podia gestionar el seu patrimoni amb més facilitat. El senyoriu de Paüls, però, li fou disputat per Elvira de Torme i Sevil de Canyissar, néta de Francesc de Sevil, germà, aquest, de Joan de Canyissar de Sevil, l'hereu de Pere de Canyissar, que endegà un plet a la Reial Audiència per fer valer les seves pretensions.⁶² Emerenciana atorgà testament el 6 de desembre del 1672 i morí dos dies després. Com que el matrimoni no havia tingut fills, deixà com a hereu el donzell Francesc-Riambau de Corbera i de Pons, nebot seu, domiciliat a Barcelona, que era fill del seu germanastre Francesc de Santcliment-Corbera i de Guardiola. Malgrat la claredat de la seva resolució successòria, a la mort d'Emerenciana s'entrà en un període de profunda discòrdia sobre l'herència de Paüls, caracteritzat, com en altres èpoques, per una espiral de plets, sentències contradictòries i males arts.

D'una banda, es postulava Francesc-Riambau de Corbera i de Pons, l'hereu d'Emerenciana. D'altra banda, Pau de Jordà i Sevil de Canyissar (1615-1689), cabiscol de la Seu de Tortosa, fill de Jordi Guillem de Jordà i Marina Sevil

⁶² Cf. *Memorial en fet de la causa vertent entre la noble D. Elvira Torme, Canyissar, Liori y Sivil contra Dona Emerenciana Corbera y Monsuar* (ACTò. Caixa 84).

de Canyissar i Curto, una de les cinc filles de Montserrat Sevil de Canyissar. També reclamaven el feu els descendents de Lluís Marc de Valls i Sevil de Canyissar, senyor d'Herbers, un altre dels fills de les cinc germanes: Isabel, segons Rovira (1997: 284), o Lluïsa, segons l'arbre genealògic inserit al plet entre Elvira de Torme i Emerenciana de Corbera (cf. n. 53). Finalment, Jaume Borràs de Brusca-Despuig i Sevil Canyissar reivindicava també el senyoriu, i entrà en litigi amb els Corbera.

FRANCESC-RIAMBAU DE CORBERA I PONS (1672-1675)

Francesc Riambau de Corbera i de Pons, l'hereu d'Emerenciana, prengué possessió del feu el 13 de desembre del 1672 i va fer redactar un inventari de béns de la finada el 20 de desembre.⁶³ Domiciliat temporalment a Tortosa, morí sense descendència el 13 d'octubre del 1675. En el testament atorgat a Vallgorguina el 18 d'abril del 1674, havia nomenat hereva la seva mare, Isabel Pons de Corbera –germana d'Emerenciana–, anomenada Isabel de Corbera a la documentació, d'acord amb el costum de prendre l'esposa el cognom del marit.

5. ELS DESCENDENTS DELS DESPUIG RECUPEREN EL FEU

1.1. JAUME ANTONI DE BORRÀS I BRUSCA-DESPUIG SEVIL DE CANYISSAR (1675-1681)

Per tal d'entendre la reclamació de Jaume de Borràs, haurem d'ajudar-nos de l'arbre genealògic adjunt. La filla de Pere de Canyissar, Joana Jordà, casada amb Pere Joan Sevil, va engendrar tres fills: l'hereu, Joan Canyissar de Sevil –canvià l'orde dels cognoms per a complir la voluntat de l'avi–, Pere Josep Sevil i Francesc Sevil. Pere Josep es mullerà amb Isabel Joana Macip, amb qui engendrà, entre altres, Peronella Sevil, casada amb el valencià, domiciliat a Benicarló, Antoni Borràs. Fill d'aquest matrimoni és Antoni Borràs, casat amb Francesca Brusca i Despuig, de Morella, de la família dels senyors d'Ortells (cf. Alvar 1987: 65-70). Antoni Borràs i Francesca Brusca i Despuig van testar el 26 d'octubre de 1648, deixant com a hereu Josep Borràs i Brusca-Despuig, cavaller de Montesa. Casat amb Antònia Arnal de Marcilla, el matrimoni

63 ACBEB. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 2003, f. 50.

engendrà Jaume Borràs Arnal de Marcilla Brusca-Despuig i de Sevil –l'ordre dels cognoms varia, de vegades, a la documentació.

Jaume de Borràs (Terol, 1645 - València, 1711/1717) presentà les seves credencials per a fer-se amb el senyoriu com a descendent biològic dels Sevil. Portava també la sang dels Brusca-Despuig, senyors del feu històricament. Cal recordar que Miquel de Brusca-Despuig havia venut els seus drets sobre Paüls a Bartomeu de Viu el 1482, però conservà la baronia d'Ortells, la qual pertanyia a Jaume de Borràs des del 1666, any del traspàs de la seva àvia, Francesca de Brusca, que l'havia nomenat hereu en el seu darrer testament, del 13 de novembre de 1665.⁶⁴

Traspassada Emerenciana de Corbera, Jaume de Borràs, determinat a fer valer els seus drets, prengué també possessió del feu de Paüls i es convertí, de fet, en el següent baró, i com a tal fou reconegut pel virrei, tot i el plet engegat a l'Audiència.⁶⁵ No ho tingué fàcil: els anys posteriors a la mort d'Emerenciana trobem diversos personatges que pretenen ser senyors de Paüls i fins i tot en prenen possessió, amb raó o no. Una mostra ben il·lustrativa és la presència a la vila de Dídac Jordà, procurador de Pau Jordà, cabiscol i pretendent a la baronia. Jordà es presentà a Paüls el 8 de desembre del 1672: es dirigí al molí de farina, al molí d'oli i, posteriorment, a casa dels jurats, Miquel Galceran i Raimon Cortiella. Allí, davant del notari Josep Sessé, els notificà que, en virtut de la nova presa de possessió, havien de pagar els drets pertinents al cabiscol Pau Jordà, i que dissentia de la possessió presa el dia anterior del castell, forn i demés coses, per Jeroni Lleida, procurador de Jaume Borràs, de Benicarló. Aleshores, instà els jurats a reconèixer el nou senyor, però aquests «no respongueren cosa alguna, bé se n'anaren».⁶⁶ El document ens revela dues coses: d'una banda, aparentment, la pretensió de Pau Jordà no va tenir èxit; d'altra, que Jaume Borràs havia pres també possessió del lloc el 7 de desembre del 1672.

Atès l'encavalcament de barons i la sensació de provisionalitat de la situació fins que no hi hagués resolució del plet, hem optat per atorgar la senyoria a

64 AHDTo. Beneficials. Morella 8, s/f.

65 ACBEB. Fons Notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1974.

66 ACTo. Caixa 84.

Jaume Borràs tan sols aquells anys en què en cobrà els fruits que se'n devenien: del 13 d'octubre de 1675, a la mort de Riambau de Corbera, fins al febrer de 1681, en què l'Audiència sentencià que Isabel de Corbera era la senyora legal de la vila i, com a tal, Borràs li devia els rèdits recollits durant aquells anys. Cal posar de relleu que, durant aquell període d'incertesa, els vilatans també van saber jugar les seves cartes i exigiren al nou senyor una sèrie de condicions econòmiques, administratives, i jurídiques, que resumim a continuació:

- El senyor estarà obligat a elegir batlle cada tres anys. Aquest serà escollit entre la terna que presentarà la vila. El mateix procés s'aplicarà en cas que vulgui nomenar alcaid del castell.
- El batlle tan sols podrà detenir i empresonar aquells assenyalats pels jurats, excepte en el cas de delicte flagrant. En aquest supòsit, el batlle haurà d'informar els jurats en un termini de vint-i-quatre hores. Els jurats tindran l'última potestat per a incoar o sobreseure causes, tret d'aquells casos que pertocquen a la paeria de Tortosa.
- Els prohoms de Paüls tenen la facultat d'apel·lar les sentències del batlle.
- Les crides públiques sobre afers de la vila es faran tan sols en nom dels jurats, atès que el batlle ja fa les seves pròpies crides.
- Atès que per les «ocurrències dels temps» –eufemisme per la *Guerra dels Segadors*– s'han perdut molts documents i títols de compra-venda i propietat, el senyor es comprometrà a no innovar quant a l'actual estat de les possessions immobles.
- Ni el senyor, ni el batlle ni l'alcaid podran establir penes més severes que les ja consensuades en els següents casos d'amenaçes, sempre que no s'arribi a l'agressió i la ferida: «Desmentir-se un a un altre en rahons o baralles verbals»: tres dies de presó i trenta sous moneda barcelonesa; «Fer aromango de de daga, espasa o bastó»: tres dies de presó i vint sous; «Aromango de pedra»: dos dies de presó i quinze sous.
- Per quant els habitants de la vila solen pagar anualment al senyor un mesurat d'ordi i un de blat, aquells que no tenen cavalcadura; un i mig d'ordi i un de blat, aquells que en tenen una, i tres d'ordi i tres de blat, els que en posseeixen dues, a fi de subvencionar el ferrer local, –aleshores no n'hi ha cap de domiciliat–, es demana al senyor que els faci francs d'aquesta imposició i que corri a càrrec de la vila la cerca d'un nou ferrer.

- El senyor haurà de recolzar la vila en la causa que té contra els hereus d'Emerenciana de Corbera, com a hereva de Lluís de Montsuar, per raó de cert censal comprat a mitges per Montsuar i la vila, els rèdits del qual rebé tan sols Montsuar.
- El senyor no imposarà una multa major de cinc sous per entrar en les heretats alienes –suposem que es refereix als ramats.
- El dret de l'oli que es paga al molí s'estableix en mig cadup d'oli net per cinc barcelles d'olives.
- S'obliga a excusar qualsevol despesa de part de la vila per acceptar-lo com a tal.
- La contrafacció d'aquests capítols per part del senyor serà multada amb 10.000 lliures de plata, de la moneda corrent a Tortosa. Més encara, si el senyor contravingués la concòrdia, la vila estaria en el dret «d'apartar-se de liurament, y omenatge li ha de prestar, ni pagar les rendes ni rèdits alguns; ans bé, stiga en facultat de dita y present vila quedar lliure de son señoria y dar-se a qui ben vist li serà».⁶⁷

Tot i que no s'aprecia la signatura de Borràs al document, sembla que el senyor acceptà el plec de condicions. A més a més, a causa de les «desdiches de guerra hi ha en lo present Principat», absolgué els habitants de pagar els tres reals anuals taxats a cada casa. Quant al contingut dels capítols de la concòrdia, el darrer s'expressa en termes d'una claredat enlluernadora: la vila se sotmet tan sols al senyor que accepti les seves condicions. Queden lluny els temps del feudalisme medieval. Fet i fet, la vila proposa un contracte, l'incompliment del qual per l'altra part l'allibera de qualsevol servitud.

Borràs, que s'intitulà per sempre més senyor de Paüls, seguí la carrera militar i arribà a ser general d'artilleria, batlle de Peníscola i governador de Castelló de la Plana. El 9 de desembre del 1676 fou armat també cavaller de Montesa.⁶⁸ El 1691 assolí un càrrec polític de cert relleu, com és la lloctinència del capità general de la ciutat d'Oriola, per la qual cosa passà a residir a Alacant.⁶⁹ En

67 ACBEB. Fons notarial de Tortosa (secció històrica), sgn. 1974, s/f.

68 AHN (=Archivo Histórico Nacional). OM. Caballeros de Montesa, exp. 57.

69 Segons l'arbre genealògic dels Borràs confeccionat pel Sr. José Eixarch Frasnó, a qui agraeixo la notícia.

el seu darrer testament, datat el 1711, consta que residia a València i que exercia de lloctinent de mestre racional, càrrec de gran responsabilitat i preeminència.⁷⁰ S'havia casat amb una cosina, Felipa Borràs de Latorre, amb qui va engendrar Manuel Borràs Arnal Sevil de Canyissar, però aquest, per molt que se n'intitulés o no baró de Paüls, ja no va posseir mai el feu.

70 ADTo. Causes beneficials. Benicarló 9.

EPÍLEG

Ja hem apuntat que el febrer del 1681 l'Audiència resolgué que Isabel de Pons i Corbera era la senyora legal de Paüls. Isabel morí l'any següent. A la seva mort, la filla i hereva, Jerònima de Corbera (1643-1708), casada amb Fèlix de Marimon, marquès de Cerdanyola, prengué possessió del lloc, concretament, el 29 de març de 1682.⁷¹ Quant al seu marit, era un polític d'alta volada: conseller de capa i espasa del Consell d'Aragó (1683), i també membre del Consell d'Itàlia (1707). Fou un dels homes forts de Felip V a Catalunya durant la Guerra de Successió i, el 1705, arran de l'aixecament austriacista, els Marimon hagueren d'exiliar-se a l'Aragó (cf. Molas 2004: 107-111). El marquès morí el 1722 i el succeí com a segon marquès de Cerdanyola i senyor de Paüls el fill Josep de Marimon i Corbera, documentat com a tal fins al 1731. Aquell any, una sentència de l'Audiència, que, de moment, no hem pogut localitzar, va atorgar el senyoriu a Maria Francesca de Corbera i Santcliment, neboda del marquès de Cerdanyola. Casada amb Francesc de Pignatelli, marquès de Rubí, aquesta línia continuà al capdavant fins al moment de la desaparició dels dominis senyorials. Els marquesos de Cerdanyola i els de Rubí, residiran a Barcelona, mentre que els d'Ayerbe, successors, tindran la seva base a Saragossa. Per a aquests personatges Paüls havia perdut tot el sentit com a feu familiar, lligat a un passat ancestral i heroic, i no era sinó una de les seves moltes possessions senyorials de la que esperen treure benefici via l'arrendament dels seus drets. Ni tan sols és d'esperar que possessin els peus a la vila: un procurador de l'oligarquia tortosina els portava els comptes i gestionava burocràcia.

Ara bé, a mesura que els senyors van allunyant-se de la vila, s'emboliquen en plets sobre el domini de la mateixa i no s'impliquen en la vida de la comunitat més que allò que és estrictament necessari per a treure'n els rèdits que els corresponien, els vassalls de Paüls s'aniran fent forts i es deslliuraran del jou feudal, fins al punt de condicionar el suport i l'homenatge degut a Jaume Borràs, un dels pretendents a la senyoria de la vila, a que acceptés un plec de condicions econòmiques, administratives i judicials fetes a mida per als

⁷¹ Les peripècies judicials d'aquests anys es poden seguir en diversos al·legats jurídics impresos, com ara l'intitulat *Por la noble doña María Francisca de Corbera y Santcliment [...] contra el Ilustre don Joseph de Marimón y Corbera, marqués de Serdañola* (Barcelona, 1729) (BUB. B-38/6/7).

vilatans. Un feudalisme força diferent a la figura paternal, autoritària i terrible de l'edat mitjana.

BIBLIOGRAFIA

- Almuni 2007: Victòria Almuni. *La catedral de Tortosa als segles del gòtic*. Benicarló: Onada Edicions. 2 vol.
- Añón 1910: Anton Añón. *Privilegi de les aigües de Xerta*. Tortosa: Impremta Querol.
- Bayerri 1933-1960: Enrique Bayerri. *Historia de Tortosa y su comarca*. Tortosa: Imprenta de Algueró y Baiges. 8vol.
- Beguer 1919: Manuel Beguer. «El antiguo señorío de Pauls y la familia Despuig». *La Zuda* 73, 43-46.
- Beguer 1980: Manuel Beguer. *Llinatges tortosins*. Tortosa: Editorial Dertosa.
- Bofarull 1856: Próspero Bofarull. *Censo de Cataluña ordenado en tiempo del rey don Pedro el Ceremonioso*. Barcelona: Imprenta del Archivo.
- Bordàs: 1987: Antoni Bordàs. *Xerta, història d'un poble*. Xerta: A. Bordàs.
- Bou 2000: Enric Bou (ed.) *Nou diccionari 62 de la literatura catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- Bover 1838: Joaquín María Bover. *Memoria de los pobladores de Mallorca después de la última conquista por D. Jaime I de Aragón y noticia de las heredades asignadas a cada uno de ellos en el reparto general de la isla*. Palma: Imprenta de Gilabert y Villalonga.
- Canellas 1976-1990: Angel Canellas (ed.). *Anales de la Corona de Aragón; compuestos por Jerónimo Zurita*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.
- Cortés 1747. Antonio Cortés. *Historia de la ciudad de Tortosa y de la región Illergavonia*. Ms. (Real Academia de la Historia. E-186).

- Curto 1995: Albert Curto. *700 Anys de la carta de poblament de Paüls*. Ajuntament de Paüls.
- Curto 2002: Albert Curto. «La guerra contra Joan II a les Terres de l'Ebre». *Recerca* 9-42.
- Dalmau 1615: Joseph Dalmau. *Relación de la solemnidad [...] en la ciudad de Barcelona las fiestas a la beatificación de la madre S. Teresa de Jesús*. Barcelona: Sebastián Matevad.
- Duran 1981: Eulàlia Duran (ed.). *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Barcelona: Universitat de Barcelona; Curial Edicions Catalanes.
- Fabregat 2006: Emeteri Fabregat. *Burguesos contra senyors. La lluita per la terra a Tortosa (1148-1299)*. Tortosa: Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre.
- Finke 1908: Heinrich Finke. *Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, [...] auys der diplomatische korrespondenz Jaymes II (1291-1327)*. Band I. Berlin-Leipzig: Walther Rothschild.
- Galindo 1915: Mariano Galindo. *Visitas de reyes y príncipes a la ciudad de Tortosa en los siglos XIV y XV*. Tortosa: Imprenta Moderna de Algueró y Baiges.
- Gonzalo 2004: José Luis Gonzalo Sánchez-Molero. «La educación del príncipe». Dins: Alvar Ezquerro, Alfredo (coord.). *La cultura española en la Edad Moderna*, p. 539-567.
- Iborra 2002: Joan Iborra (ed.). *Martí de Viciana: Libro tercero de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*. Valencia: Universitat de Valencia.
- Iglésies 1974: Josep Iglésies. *Estadístiques de població de Catalunya en el primer vicenni de segle XVIII*. Barcelona: Fundació Vives Casajuana.
- Iglésies 1987: Josep Iglésies. *La població de les vegueries de Tarragona, Montblanc i Tortosa segons el fogatge de 1496*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- López 2005: Carlos López Rodríguez. *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia: 1416-1446*. València: Universitat de València.

- Madoz 1846-1850: Pascual Madoz. *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Madrid: Madoz y Sagasti. 16 v.
- Marí 1994: Gerard Marí. *Els privilegis medievals de Tortosa: les concessions reials a la universitat de la ciutat de Ramon Berenguer IV a Ferran II*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona.
- Martín de Viciano 1881: Rafael Martín de Viciano. *Segunda parte de la crónica de Valencia*. València: Sociedad Valenciana de Bibliófilos.
- Martorell 1997: Francisco Martorell. *Historia de la antigua Hibera*. Tortosa: Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre.
- Massip 1995: Jesús Massip. *Inventari de l'Arxiu Històric de Tortosa*. Tarragona. Diputació de Tarragona. 2 vol.
- Miranda 2000: Xavier Miranda. «Conflictes territorials als Ports durant els segles XIII i XIV». *Recerca* [Tortosa] 4, p. 105-136.
- Miravall 1997: Vicente de Miravall. *Tortosa, ciudad fidelísima y ejemplar*. Tortosa: Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre.
- Molas 1996: Pere Molas Ribalta. *Catalunya i la casa d'Àustria*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- Morales Roca 1988; José Morales Roca. *Caballeros de la espuela dorada del Principado de Cataluña. Dinastía de Trastámara (1412-1555)*. Madrid: Hidalguía.
- Muntaner 1558: Ramon Muntaner. *Crònica o descripció dels fets e hazanyes de l'inclit rey don Jaume Primer*. València: En casa de la viuda de Joan Mey.
- Muñoz; Rovira 1997. Joan Hilari Muñoz; Salvador-J. Rovira. *Revota y contrarevolta a Tortosa (1640)*. Tortosa: Cooperativa Gráfica Dertosenense.
- Muñoz; Rovira 2000. Joan-Hilari Muñoz; Salvador-J. Rovira. *Tortosa en temps de Carles I, segons el Llibre de rúbriques (1522-1556)*. Tortosa: Ajuntament de Tortosa.

- Oliver 1876-1881: Bienvenido Oliver. *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia. Código de las costumbres de Tortosa*. Madrid: Imprenta de Miguel Ginesta. 4 vol.
- Pagès 1941: Amédée Pagès. *Chronique catalane de Pierre IV d'Aragon, III de Catalogne: dit le Cérémonieux ou del Punyalet*. Tolosa: Privat.
- Pastor 1922: Federico Pastor. «El solar de los frailes menores de Tortosa». *La Zuda* 106, 76-79.
- Querol Coll 2005: Enric Querol Coll. «Cristòfol Despuig i les bandositats tortosines de mitjan segle XVI». *Recerca* 9, 19-37.
- Querol Coll 2005: Enric Querol Coll. «Cristòfol Despuig, pugna pro patria. Noves dades biogràfiques sobre l'autor dels *Col·loquis*». *Llengua i literatura* 16, 247-288.
- Querol Coll 2006: Enric Querol Coll. *Xerta (1607-1651). Els Sentís, la segregació i la Guerra dels Segadors*. Xerta: Ajuntament de Xerta.
- Querol Coll 2006b: Enric Querol Coll. *Estudis sobre cultura literària a Tortosa a l'Edat Moderna*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Querol Coll 2007: Enric Querol Coll. «Lluís de Montsuar i Sevil de Canyissar». Dins: Curto, Albert, et al. *Vides aixorejades*. Tortosa: Taller Arxiu de les Terres de l'Ebre; La Veu de l'Ebre, 121-123.
- Querol Coll; Muñoz 2004: Enric Querol Coll; Joan Hilari Muñoz. *La Guerra dels Segadors a Tortosa (1640-1651)*. Valls: Cossetània Edicions.
- Ribera 1726: Manuel Mariano Ribera. *Centuria*
- Rovira 1996: Salvador-J. Rovira. *Els nobles de Tortosa (segle XVI)*. Tortosa: Consell Comarcal del Baix Ebre.
- Rovira 1997: Salvador-J. Rovira. *Els nobles de Tortosa (segle XVII)*. Tortosa: Consell Comarcal del Baix Ebre.
- Serrano 1999: Josep Serrano Daura. *La delimitació dels territoris de la Batllia de Miravet i de la Comanda d'Orta amb el de la ciutat de Tortosa, als segles XII al XIV*. Consell Comarcal de la Terra Alta

- Tomic 1534: Pere Tomic. *Historias e conquistas dels Excellentíssims e Cathòlics Reys de Aragó*. Barcelona: Carles Amorós. (Ed. facsímil València, 1970).
- Utrilla 1999: Juan F. Utrilla. «La recaudación del monedaje de 1397 en tierras oscenses: el registro 2.401 del Archivo de la Corona de Aragón, una copia fragmentaria». *Aragón en la edad media. Homenaje a la profesora Carmen Orcástegui Gros* 14-15, p. 1565-1584.
- Vidal 2007: Jacobo Vidal Franquet. «El procés d'emmurallament de la ciutat de Tortosa (s. XIV-XV)». Dins: Vidal Franquet, Jacobo (ed.). *Les muralles de Tortosa a la Baixa Edat Mitjana*. Tortosa: Amics dels castells; Amics i amigues de l'Ebre, p. 7-74.
- Virgili 1997: Antoni Virgili. *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*. Barcelona: Fundació Noguera; Lleida: Pagès Editors.
- Virgili 2001. Antoni Virgili. *Ad detrimentum Yspanie*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- Virgili 2001b. Antoni Virgili: *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1193-1212)*. Barcelona: Fundació Noguera.

Església Vall de Paüls

Làpida sepulcral “de Bernat Despuig e de sa mare” (Catedral de Tortosa)

Data de recepció de l'article: novembre de 2011
Data d'acceptació i versió final de l'article: febrer de 2012